Tomasz Pączek

Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej w latach 1946-1989. Rozwój organizacyjny i rola w aparacie represji PRL

Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej była jednym z najbardziej trwałych ogniw aparatu represji w Polsce Ludowej. Formacja ta rozpoczęła działalność w 1946 r., a zakończyła w roku 1989[1]. Wprawdzie była to organizacja ochotnicza o mniejszych możliwościach opresyjnych aniżeli aparat bezpieczeństwa, ale w świadomości społecznej trwale wpisała się w peerelowską rzeczywistość. Dzisiaj trudno naukowo zweryfikować dość powszechne negatywne nastawienie społeczeństwa do ormowców. Można nawet postawić tezę, że milicja cieszyła się większym społecznym zaufaniem niż ORMO. Wydaje się, że wpływ na to miała niechęć społeczeństwa w PRL do przejawów aktywności społecznej kontrolowanej w większości przez czynniki państwowe i partyjne oraz charakter służby ORMO, która mogła być dotkliwa dla społeczeństwa popełniającego drobne naruszenia prawa. Nie bez znaczenia była też postawa ormowców, a szczególnie wybryki natury dyscyplinarnej.

Ochotniczej Rezerwie Milicji Obywatelskiej w dotychczasowych badaniach nie poświęcono szczególnej uwagi. Lista prac odnoszących się do dziejów ORMO jest bardzo skromna. Prace powstałe przed 1989 r. w większości miały charakter przyczynkarski i hagiograficzny[2]. Po 1989 r. otworzył się nowy okres badawczy nad dziejami aparatu represji PRL. Uwaga historyków skoncentrowała się jednak na aparacie bezpieczeństwa publicznego. Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelska pojawiała się

---

1 Ustawa z 23 XI 1989 r. o rozwiązaniu Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej, DzU PRL 1989, nr 64, poz. 388.

2 Bogate zestawienie publikacji z tego okresu zawiera książka: W. Frazik, B. Kopka, G. Majchrzak, *Dzieje aparatu represji w PRL (1944–1989). Stan badań*, Warszawa – Kraków 2004. Podstawowe opracowania to: J. Pytel, *Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej w latach 1946–1948*, Warszawa 1979; *idem*, *Organizacja i działalność Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej w latach 1946–1983*, Warszawa 1984 (*Studia z dziejów organów resortu spraw wewnętrznych*, z. 6); E. Ura, *Udział czynnika społecznego w ochronie bezpieczeństwa i porządku publicznego*, Warszawa 1976.

w tych badaniach w tle funkcjonowania owego aparatu[3]. Opublikowano też kilka artykułów o działalności wojewódzkich i powiatowych struktur tej organizacji[4]. Jedyną monografią ORMO, która ukazała się po 1989 r., jest praca Jana Pytla *Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej 1946–1989*, Warszawa 2009. Książka ta nie spełnia, niestety, wszystkich kryteriów opracowania naukowego[5]. Mimo wielu mankamentów zawiera jednak wartościowe ustalenia faktograficzne.

Niniejszy artykuł jest próbą przedstawienia rozwoju organizacyjnego ORMO w latach 1946–1989 i funkcjonowania organizacji w aparacie represji PRL. Autor starał się wykorzystać jak najszerszą bazę źródłową: archiwa Instytutu Pamięci Narodowej, Archiwum Akt Nowych, archiwa państwowe, Główne Archiwum Policji.

Pierwsze organizacje wspomagające Milicję Obywatelską

Komuniści, przejmując władzę w Polsce, nie byli przygotowani do zorganizowania służby policyjnej zabezpieczającej porządek publiczny oraz zwalczającej przestępczość kryminalną[6]. Milicja Obywatelska, która miała spełniać te zadania, do 7 października 1944 r. działała bez umocowania prawnego[7]. Chaos na terenach wyzwolonych, demoralizacja wojną, słabość aparatu policyjnego wywołały ogromną falę przestępczości kryminalnej. To zaś spowodowało reakcję obronną ludności. W miastach i wsiach powstawały spontanicznie różnego rodzaju organizacje i grupy samoobrony. Pierwszą próbą prawnego usankcjonowania samoobrony społecznej było zarządzenie

---

[3] W szczególności można wymienić prace: *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956. Taktyka, strategia, metody*, cz. 1: *Lata 1945–1947*, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1994; *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956. Taktyka, strategia, metody*, cz. 2: *Lata 1948–1949*, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1996; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1950–1952. Taktyka, strategia, metody*, oprac. A. Dudek, A. Paczkowski, Warszawa 2000; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1953–1954. Taktyka, strategia, metody*, oprac. G. Majchrzak, A. Paczkowski, Warszawa 2004; H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990. Rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 1997. P. Majer, *Milicja Obywatelska w systemie organów władzy PRL. Zarys problematyki i źródła*, Toruń 2003; *idem*, *Milicja Obywatelska 1944–1957. Geneza, organizacja, działalność, miejsce w aparacie władzy*, Olsztyn 2004.

[4] Z. Zblewski, *Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej na terenie województwa krakowskiego w latach 1946–1947*, „Przegląd Historyczny" 1996, nr 1; K. Sychowicz, *Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej i MO na ziemi łomżyńskiej wobec inwazji na Czechosłowację w 1968 r.*, „Ziemia Łomżyńska" 2004, nr 8; A. Jaremek, *Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej w województwie lubelskim w latach 1946–1956*, „Przegląd Policyjny" 2004, nr 1.

[5] Krytyczne uwagi wymagałyby napisania recenzji publikacji. Ogólnie można stwierdzić, że ustalenia autora nie odbiegają zbytnio od tych prezentowanych przed 1989 i nie dają się obronić w świetle dokumentów zgromadzonych w AIPN, których autor rzekomo nie mógł odnaleźć. Wiele do życzenia pozostawia aparat naukowy publikacji.

[6] Na temat koncepcji i sporów w obozie komunistycznym dotyczących powołania służby policyjnej zob. T. Pączek, *Struktura organizacyjna Milicji Obywatelskiej w Słupsku i powiecie słupskim w latach 1945–1954*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989" 2009, nr 1 (7), s. 41–46.

[7] Dekret PKWN z 7 X 1944 r. o Milicji Obywatelskiej, DzU RP 1944, nr 7, poz. 33.

wojewody białostockiego z 19 kwietnia 1945 r. o powołaniu Wiejskiej Służby Porządkowej[8]. Inicjatywa wojewody zyskała aprobatę Ministerstwa Administracji Publicznej, które rozesłało 16 czerwca 1945 r. pismo do wojewodów z dołączonym wzorem zarządzenia o powołaniu WSP. Wcześniej, 23 kwietnia 1945 r., komendant główny MO w rozkazie nr 89 polecił komendantom wojewódzkim udzielić pomocy wojewodom w organizowaniu oddziałów WSP[9]. Brak materiałów źródłowych nie pozwala jednoznacznie stwierdzić, czy zdołano zorganizować oddziały WSP w każdym województwie. Na pewno powstały one na Ziemiach Zachodnich i Północnych[10]. Na przykład w okręgu gdańskim WSP została powołana 8 sierpnia 1945 r.[11] Pełnomocnik rządu RP na okręg Gdańsk, który wydał w tej sprawie stosowane rozporządzenie, stwierdzał że WSP jest organizacją pomocniczą MO i ma za zadanie czuwać nad bezpieczeństwem osobistym polskich przesiedleńców i ich mienia. Pełnomocnik polecał, by strażników rekrutować z osiedleńców, najlepiej byłych podoficerów i szeregowych Wojska Polskiego cieszących się zaufaniem społecznym mieszkańców gromady. Kandydatów do WSP przedstawiał staroście sołtys lub wójt gminy. Starosta zaś mianował kandydata strażnikiem WSP w porozumieniu z właściwym komendantem MO i Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. Sieć placówek WSP miała powstać we współpracy starosty, MO i UBP. Na czele placówki stał komendant, który podlegał władzom administracji ogólnej w powiecie i gminie oraz Milicji Obywatelskiej. Sprawy przeszkolenia strażników i wyposażenia ich w broń palną należały do kompetencji MO. Służba w WSP była bezpłatna. Strażnicy pełnili ją w ubraniach cywilnych z opaską biało-czerwoną na lewym ramieniu, z napisem WSP i nazwą gminy.

Na podstawie rozporządzenia pełnomocnika rządu komendant wojewódzki MO w Gdańsku pismem okólnym z 13 września 1945 r. nakazał komendantom powiatowym MO tworzenie placówek WSP we współdziałaniu ze starostami[12]. Jednocześnie uszczegółowił zadania MO względem WSP. Kandydat na strażnika miał składać do komendanta powiatowego MO podanie o przyjęcie w szeregi WSP, opiniowane przez władze administracji ogólnej. Po wstępnym zakwalifikowaniu zdawał egzamin z przepisów służbowych i obchodzenia się z bronią. Pozwolenie na broń otrzymywał z Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego[13].

Z raportów komendanta powiatowego MO w Słupsku wynika, że w styczniu 1946 r. w powiecie słupskim służbę pełniło 173 strażników WSP. Wszyscy zostali

---

[8] P. Majer, *Milicja Obywatelska 1944–1957*..., s. 232–233.
[9] *Ibidem*.
[10] *Ibidem*, s. 233.
[11] Archiwum Państwowe w Koszalinie Oddział w Słupsku [dalej: APK O. Słupsk], Powiatowa Rada Narodowa i Wydział Powiatowy [dalej: PRN i WP], 31, Utworzenie Wiejskich Straży Porządkowych i organizacja wart nocnych, 1945–1946 r., k. 2.
[12] *Ibidem*, k. 8.
[13] AIPN Gd, 05/54/50, Sprawozdanie komendanta powiatowego MO w Słupsku za styczeń 1946 r., k. 27–28.

wyposażeni w broń palną. Komendant krytycznie wypowiadał się o tej formacji, stwierdzając, że strażnicy nadużywają władzy, lekceważą obowiązki służbowe i rozkazy komendantów posterunków gminnych MO. Niektórzy ze strażników za popełnione przestępstwa zostali aresztowani[14]. Nie ma powodów podważać wiarygodności tej oceny, ale należy pamiętać o sporach między administracją zespoloną a administracją niezespoloną, m.in. Milicją Obywatelską[15]. Do odpowiedzialności za bezpieczeństwo i porządek publiczny na Ziemiach Zachodnich poczuwały się trzy ośrodki decyzyjne – Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, Ministerstwo Administracji Publicznej oraz Ministerstwo Ziem Odzyskanych[16]. Nie bez znaczenia była obsada personalna tych ministerstw, w szczególności po utworzeniu Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej. MBP i MZO zalazło się w rękach Polskiej Partii Robotniczej, a MAP – w rękach opozycyjnego Polskiego Stronnictwa Ludowego.

Żywot Wiejskiej Straży Porządkowej był bardzo krótki – została rozwiązana w 1946 r.[17] Wydaje się, że powodem tej decyzji mogło być monopolizowanie przez PPR zadań związanych z bezpieczeństwem i porządkiem publicznym. Likwidacja WSP zbiegła się z datą powołania dwóch innych organizacji wspomagających milicję – Straży Obywatelskiej i Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej.

Geneza utworzenia SO nie jest do końca jasna i wymaga pogłębionych studiów. Bez odpowiedzi pozostaje zasadnicze pytanie, dlaczego władze komunistyczne zdecydowały się na taki krok, przy założeniu, że ORMO miało być główną i ściśle współpracującą siłą z aparatem bezpieczeństwa. W sprawie tej można snuć jedynie przypuszczenia. Straż Obywatelska, która powstała na mocy dekretu z 1 marca 1946 r.[18], objęła działaniem tylko Ziemie Odzyskane. Administracja zespolona na tym obszarze podlegała MZO, którym kierował Władysław Gomułka. Ze sprawozdań i raportów wojewodów oraz starostów dokładnie znał on stan bezpieczeństwa na tych obszarach

---

[14] *Ibidem.*

[15] Na odprawie z komendantami wojewódzkimi MO w 1945 r. premier Edward Osóbka-Morawski zwrócił się do zebranych z następującym apelem: „Apeluję do was o bliską współpracę i współdziałanie MO z administracją publiczną. Dotychczas stosunki między MO i bezpieczeństwem publicznym z jednej strony a administracja z drugiej pozostawiają wiele do życzenia. Zdarzają się wypadki, że MO i BP uważają się za czynniki nadrzędne, niepodporządkowane żadnej władzy. Nieporozumienia te muszą być w jak najkrótszym czasie usunięte. Gospodarzem w terenie są w województwie – wojewoda, w powiecie – starosta, w mieście – burmistrz albo prezydent; organa bezpieczeństwa [są] zaś siłą zbrojną administracji i mają służyć pomocą w pełnieniu funkcji tych czynników. Między MO i administracją nie ma żadnych sprzeczności politycznych i programowych. Między administracją a MO nie ma miejsca na żadne nieporozumienia, musi zaistnieć jak najdalej idąca współpraca i harmonia" (AAN, Urząd Rady Ministrów [dalej: URM], 5/26, Sprawy wymiaru sprawiedliwości i MO, 1945 r., k. 25.

[16] Zob. szerzej T. Białecki, J. Macholak, *Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego*, t. 6: *Bezpieczeństwo i porządek publiczny w latach 1945–1950*, Szczecin 1995, s. 34, 38, 40, 50–51, 57, 59, 100, 244.

[17] W województwie gdańskim rozwiązanie WSP nastąpiło rozkazem komendanta wojewódzkiego MO z 28 lutego 1946 r. (AIPN Gd, 05/54/50, Sprawozdanie komendanta powiatowego MO w Słupsku z 4 III 1946 r. za luty 1945 r., k. 41).

[18] DzU RP 1946, nr 10, poz. 71.

oraz niedomagania aparatu bezpieczeństwa, który zupełnie nie radził sobie ze zwalczaniem ogromnej fali przestępczości. Wiedział także o konfliktach między władzami administracji ogólnej a aparatem bezpieczeństwa w kreowaniu polityki bezpieczeństwa i porządku publicznego na Ziemiach Zachodnich, dlatego mógł się obawiać monopolu MBP w kreowaniu tej polityki. Zdawał sobie też sprawę, że ORMO zostało powołane, również z jego decydującym głosem, przede wszystkim do spraw o charakterze politycznym – „zabezpieczenia" referendum ludowego i wyborów do Sejmu Ustawodawczego. Kolejną różnicą między SO i ORMO był sposób naboru. Służba w SO była obowiązkowa, natomiast w ORMO – ochotnicza. W tamtym czasie nie wiadomo było, czy uda się stworzyć dość szybko struktury ochotniczej organizacji.

Zgodnie z postanowieniami dekretu Straż Obywatelską powoływał starosta w porozumieniu z komendantem powiatowym MO na wniosek zarządu gminnego lub miejskiego. Do zadań SO należało współdziałanie z organami MO w zapewnieniu bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz ochrony mienia państwowego i osobistego obywateli. Kandydaci do służby musieli być pełnoletni, mieszkać na terenie gminy, w której mieli podjąć służbę, posiadać pozytywną opinię. Straż Obywatelska była podporządkowana staroście, a w zakresie pełnionej służby – właściwym komendantom MO. Strażnicy mieli prawo do legitymowania i zatrzymywania osób podejrzanych, a także do noszenia i użycia broni palnej. W czasie służby przysługiwała im ochrona prawna jak funkcjonariuszom MO. Podlegali również odpowiedzialności karnej i dyscyplinarnej na tej samej zasadzie co milicjanci.

Straż Obywatelską wykorzystywano przede wszystkim do służby wartowniczej. Na przykład w powiecie słupskim w kwietniu 1946 r. pełniło służbę 85 strażników, którzy ochraniali 51 obiektów państwowych i partyjnych[19]. Raczej nie jest to wykaz pełny, gdyż z pisma wójta gminy Łupawa z 14 kwietnia 1946 r. wynika, że w gminie było 37 członków SO chroniących osadników w 11 gromadach[20]. Z raportów milicyjnych można wnioskować, że władze milicyjne nie przywiązywały większej wagi do tej formacji po powstaniu ORMO. Straż była organem samorządowym o mniejszym podporządkowaniu milicji aniżeli ORMO, dlatego komendanci MO mieli mniejszy wpływ na kreowanie działalności tej organizacji[21]. Straż Obywatelska prawdopodobnie została wchłonięta przez Straż Przemysłową i ORMO. Formalne jej rozwiązanie nastąpiło dopiero w 1967 r.[22]

---

19 AIPN Gd, 05/54/50, Sprawozdanie komendanta powiatowego MO w Słupsku z 30 IV 1946 r. za kwiecień 1946 r., k. 50–51.

20 APK O. Słupsk, PRN i WP, 31, Utworzenie Wiejskich Straży Porządkowych i organizacja wart nocnych, 1945–1946 r., k. 10.

21 Po powstaniu i uformowaniu się ORMO komendanci słupskich jednostek MO w sprawozdaniach i raportach w ogóle nie wspominają o istnieniu SO.

22 Straż Obywatelska została rozwiązana na mocy ustawy z 13 VI 1967 r. o Ochotniczej Rezerwie Milicji Obywatelskiej (DzU PRL 1967, nr 23, poz. 108).

Powstanie Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej
Pierwsze struktury i zadania

Budowa ORMO była dla władzy komunistycznej swoistym „oczkiem w głowie". Organizacja ta od początku pomyślana była jako składowa aparatu represji. Na koniec 1945 r. Milicja Obywatelska liczyła 56 203 funkcjonariuszy, przy stanie etatowym 64 439[23], aparat bezpieczeństwa publicznego zaś ok. 24 tys. osób[24]. Władysław Gomułka w referacie wygłoszonym na plenum KC PPR 10 lutego 1946 r. stwierdził, że siły aparatu bezpieczeństwa są za szczupłe, a na ich rozbudowę nie ma pieniędzy. Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej miała znacząco wspomóc aparat represji[25]. Trzeba pamiętać, że Milicja Obywatelska była już po dwóch weryfikacjach kadrowych, lecz władze państwowe i partyjne nadal nie były zadowolone z jej kadr[26]. ORMO miała zapewnić większą „czystość klasową", a tym samym lojalność wobec PPR, dlatego miała być budowana przez organizacje partyjne. Nie ukrywano również, że ma być użyta do „utrwalenia władzy ludowej". Wiele wysoko postawionych w państwie i partii osób o tym jawnie mówiło[27].

21 lutego 1946 r. Rada Ministrów przyjęła uchwałę o powołaniu Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej[28]. We wstępie uchwały stwierdzono, że przesłanką tej decyzji jest konieczność wzmożenia walki z bandytyzmem i innego rodzaju przestępstwami oraz wzmocnienie ochrony spokoju i bezpieczeństwa publicznego. Organizacja miała być usytuowana przy Milicji Obywatelskiej, a przynależność do niej – honorowa i bezpłatna. Jej zadania określono w trzech punktach:

- wzmacnianie szeregów Milicji Obywatelskiej przy zwalczaniu bandytyzmu, rabunku i innych przestępstw;
- udzielanie pomocy organom MO;
- przygotowanie rezerw dla uzupełnienia szeregów MO w celu utrzymaniu spokoju i porządku publicznego.

Na podstawie uchwały minister bezpieczeństwa publicznego wydał zarządzenie nr 2 z 22 lutego 1946 r. o utworzeniu Ochotniczych Oddziałów Rezerwy Milicji

---

23 P. Majer, *Milicja Obywatelska…*, s. 123.

24 *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: *1944–1956*, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005, s. 20.

25 AAN, Komitet Centralny Polskiej Partii Robotniczej [dalej: KC PPR], 295/II/5, k. 19–21.

26 Szerzej zob.: P. Majer *„Oczyszczanie" szeregów Milicji Obywatelskiej w latach 1944–1954* [w:] *Między I a IV Rzeczpospolitą. Z dziejów lustracji na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, red. M. Korybut-Marciniak, P. Majer, Olsztyn 2009, s. 119–140; T. Pączek, *Weryfikacja funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej w powiecie słupskim w latach 1945–1949...*, s. 165–184.

27 W tym duchu wypowiadali się: I sekretarz KC PPR Władysław Gomułka, premier Edward Osóbka-Morawski, członek Biura Politycznego KC PPR Jakub Berman, sekretarz KC PPR Roman Zambrowski, członek KC PPR i poseł Zenon Kliszko (J. Pytel, *Ochotnicza Rezerwa*, s. 39–43).

28 AIPN, MBP, 33, Uchwała Rady Ministrów z 21 II 1946 r., k. 5.

Obywatelskiej[29]. Zarządzenie rozwijało zadania ORMO o obronę i utrwalenie ustroju demokratycznego. Oddziały ORMO miały być tworzone przy komendach wojewódzkich i powiatowych MO oraz podlegać im organizacyjnie. Zgodnie z zarządzeniem komendant główny MO powoływał wojewódzkich komendantów ORMO. Minister nie precyzował, w jaki sposób mieli być powoływani powiatowi komendanci ORMO, określił natomiast kryteria naboru do organizacji. Kandydat na ormowca musiał się być w wieku 18–45 lat, posiadać obywatelstwo polskie oraz nieskazitelną przeszłość i postawę demokratyczną. W celu przyjęcia do ORMO powołano komisje kwalifikacyjne w składzie: komendant ds. ORMO, przedstawiciel urzędu bezpieczeństwa publicznego, przedstawiciel komendy MO. Kandydatów na ormowców mogły zgłaszać partie polityczne i organizacje młodzieży demokratycznej, związki zawodowe oraz Samopomoc Chłopska. Komendanci MO mieli za zadanie wejść w porozumienie z kierownictwem zakładów pracy w celu uregulowania zwolnień na ćwiczenia i służbę ormowców.

Na podstawie zarządzenia ministra komendant główny MO 1 marca 1946 r. wydał instrukcję o organizacji i służbie Ochotniczych Oddziałów Rezerwy Milicji Obywatelskiej[30]. W instrukcji w zasadzie powielono uregulowania z zarządzenia Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Rozszerzono usytuowanie organizacyjne ORMO na pozostałe jednostki MO – komisariaty i posterunki. Komendantów powiatowych ORMO i równorzędnych mianowały wojewódzkie komisje kwalifikacyjne, a komendantów oddziałów przy komisariacie i posterunku gminnym MO – komendant powiatowy ORMO po zatwierdzeniu przez wojewódzką komisję kwalifikacyjną. W instrukcji dodano, że ormowiec powinien dbać o sprawność fizyczną poprzez uprawianie sportów, turystyki i wyszkolenie wojskowe. Kandydat na ormowca był obowiązany złożyć w odpowiedniej komendzie deklarację o zamiarze wstąpienia do ORMO, a po przyjęciu przyrzeczenie o treści: „Ja… przyrzekam sumiennie i gorliwie wykonywać obowiązki członka ORMO, ze wszystkich sił pomagać organom Milicji Obywatelskiej w utrzymaniu spokoju i porządku publicznego, zwalczaniu i ściganiu przestępstw, a w szczególności przestępstw przeciwko ustrojowi demokratycznemu, wykonywać rozkazy swoich przełożonych, zachowywać w tajemnicy wszystko, o czym dowiem się w związku ze służbą w ORMO, oraz strzec godności i honoru członka ORMO”[31].

Po przyjęciu do organizacji ormowiec otrzymywał zaświadczenie o członkostwie. W zaświadczeniu zaznaczano, że ormowiec nie jest uprawniony do samodzielnego aresztowania, przeprowadzania rewizji i sporządzania protokołów.

---

29 AIPN, MBP, 33, Zarządzenie nr 2 ministra bezpieczeństwa publicznego z 22 II 1946 r. o utworzeniu Ochotniczych Oddziałów Rezerwy Milicji Obywatelskiej (ORMO), k. 6–7.

30 AIPN, KG MO, 0342/7, t. 2, Instrukcja komendanta głównego MO z 1 III 1946 r. o organizacji i służbie Ochotniczych Oddziałów Rezerwy Milicji (ORMO), k. 326–331. Opublikowano *Protokoły posiedzeń Sekretariatu KC PPR 1945–1946*, oprac. A. Kochański, Warszawa 2001, s. 195–198.

31 AIPN, KG MO, 0342/7, t. 2, Instrukcja komendanta głównego MO z 1 III 1946 r. o organizacji i służbie Ochotniczych Oddziałów Rezerwy Milicji (ORMO), k. 329.

Szkolenie ormowców opierało się na programie szkolenia milicyjnego. Służbę ormowcy mogli pełnić tylko z funkcjonariuszami MO, wyjątkowo samodzielnie. Na czas służby można było przydzielać im broń. Podczas pełnienia służby ormowcy byli obowiązani nosić na lewym ramieniu opaski koloru biało-czerwonego z pieczęcią jednostki MO i osobistym numerem porządkowym. Ormowcy mieli pierwszeństwo w przyjęciu do milicji, mogli korzystać z instytucji, urządzeń i przedsięwzięć kulturalnych, sportowych i rozrywkowych przeznaczonych dla funkcjonariuszy MO na równych prawach z milicjantami, otrzymywać nagrody i odznaczenia za dobrą służbę i bohaterskie czyny.

Wewnętrzne akty prawne odnośnie do organizacji ORMO nie rozwiązywały wielu kwestii, które pojawiły się w praktyce. Pierwszą sprawą, którą różnie interpretowano, było powoływanie komendantów ORMO. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego stało na stanowisku, że komendantów ORMO należało rekrutować spośród funkcjonariuszy MO. Innego zdania był Franciszek Jóźwiak, komendant główny MO, który widział na tych stanowiskach cywilów. Wobec braku aprobaty MBP zgodził się na rozwiązania ministra[32]. Niespodziewanie w sukurs Jóźwiakowi przyszedł Sekretariat KC PPR, który w okólniku z 8 marca 1946 r. stwierdził: „Na komendantów i dowódców Ochotniczych Oddziałów Rezerwy Milicji Obywatelskiej należy wysuwać najlepszych aktywistów – członków wojewódzkich, powiatowych i dzielnicowych komitetów, jak również aktywistów związkowych i aparatu państwowego, którzy w swojej pracy okazali się dobrymi organizatorami i posiadają zdolność bojowych kierowników”[33]. W praktyce znaleziono salomonowe rozwiązanie – na komendantów wojewódzkich i powiatowych mianowano funkcjonariuszy MO, którzy *de facto* pełnili funkcję zastępców komendantów MO ds. ORMO, a na komendantów ORMO przy komisariatach i posterunkach MO wyznaczano cywilów[34].

Kolejną kontrowersyjną kwestią była budowa struktur ORMO. Wspomniane akty prawne mówiły jedynie o oddziałach ORMO usytuowanych przy jednostkach MO. W zarządzeniu minister bezpieczeństwa publicznego wskazywał na komendy wojewódzkie i powiatowe. Komendant główny MO rozszerzał usytuowanie oddziałów ORMO przy jednostkach niższego szczebla (komisariaty i posterunki MO). Komendanci ORMO natomiast widzieli jednostki ORMO jako odwzorowanie struktury terenowej MO, dlatego w sprawozdaniach oddziały nazywali komendami oraz placówkami ORMO, co mogło sprawiać wrażenie, że były to jednostki organizacyjne administracji

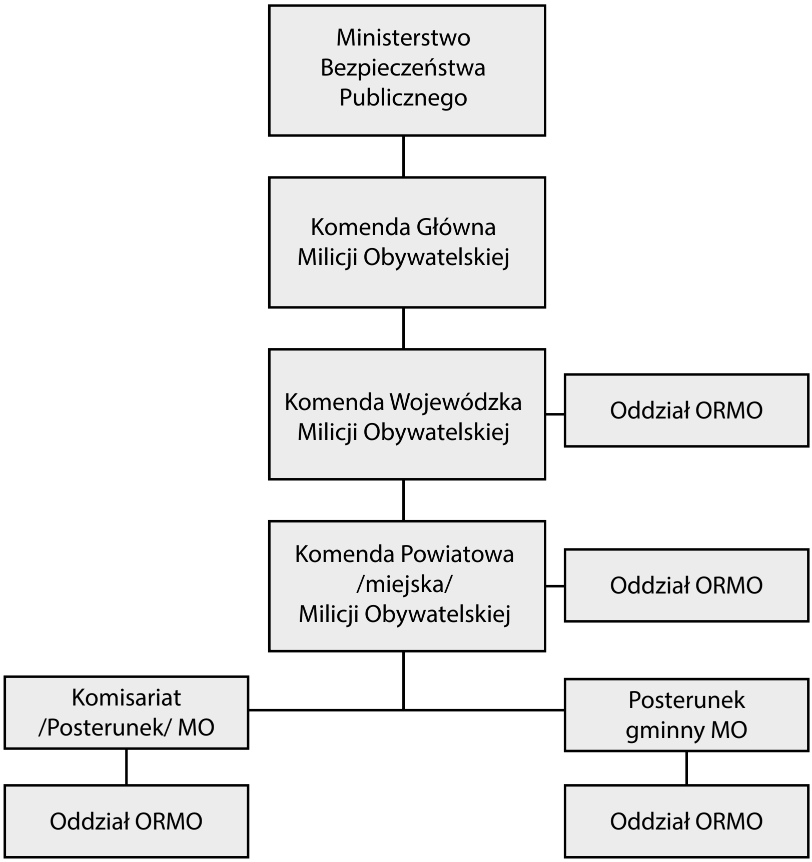
---

32 J. Pytel, *Ochotnicza Rezerwa…*, s. 43.

33 Załącznik 1 do protokołu posiedzenia Sekretariatu Komitetu Centralnego PPR z 8 III 1945 r. [w:] *Protokoły posiedzeń Sekretariatu…*, s. 192.

34 Taką interpretację można wyczytać z instrukcji komendanta głównego MO z 1 III 1946 r. Z pierwszych sprawozdań centralnych oraz województwa szczecińskiego i powiatu słupskiego wynika, że taka praktyka miała miejsce (AP Szczecin, KW PPR, 502, Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej, Sprawozdania, k. 18; AP Szczecin, UWSz, 1233, Sprawozdanie komendanta powiatowego ORMO w Słupsku z 2 IX 1946 r. za sierpień 1946 r., k. 49).

niezespolonej. Pomimo używania takiego nazewnictwa samodzielne jednostki ORMO tego typu nigdy nie powstały[35]. Ochotniczą Rezerwę Milicji Obywatelskiej w strukturach aparatu bezpieczeństwa na 1 marca 1946 r. przedstawiają schematy 1 i 2.

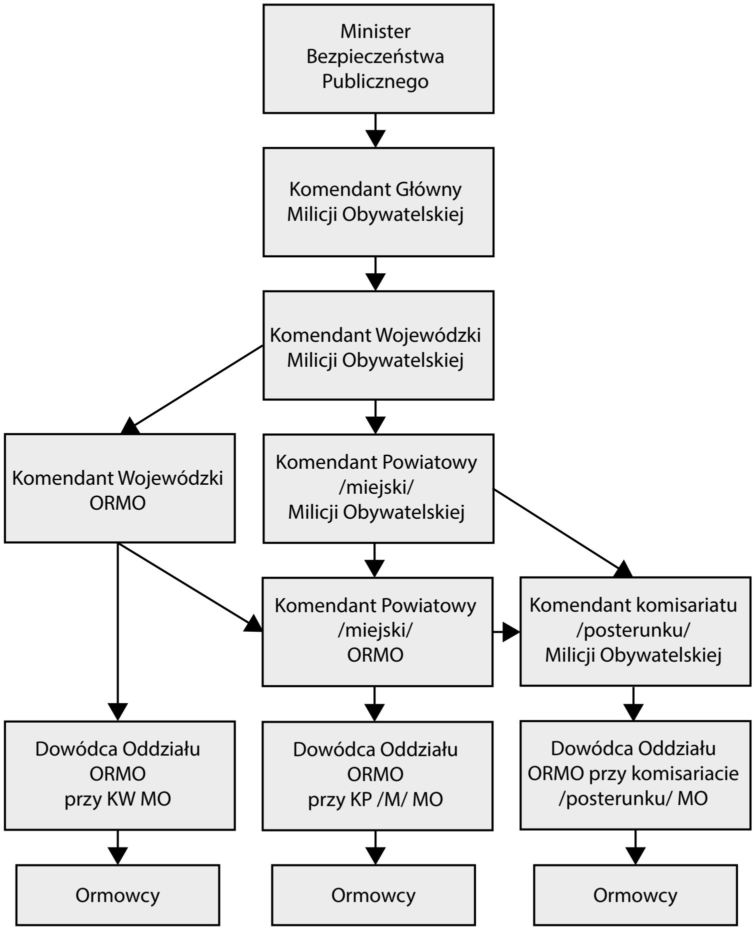

Schemat 1. Usytuowanie jednostek ORMO w strukturze aparatu bezpieczeństwa na 1 marca 1946 r.

Źródło: AIPN, MBP, 33, Zarządzenie nr 2 ministra bezpieczeństwa publicznego z 22 lutego 1946 r. o utworzeniu Ochotniczych Oddziałów Rezerwy Milicji Obywatelskiej (ORMO), k. 6–7; AIPN, KG MO, 00342/7, t. 2, Instrukcja komendanta głównego MO z 1 marca 1946 r. o organizacji i służbie Ochotniczych Oddziałów Rezerwy Milicji (ORMO), k. 326–328.

---

[35] J. Pytel w opracowaniu *Ochotnicza Rezerwa*… powiela swój błąd merytoryczny z wcześniejszych prac, utrzymując, że w kraju powstały samodzielne jednostki organizacyjne typu komendy wojewódzkie i powiatowe ORMO oraz komisariaty i posterunki ORMO. Takie jednostki nigdy nie powstały, gdyż byłoby to sprzeczne z zarządzeniem ministra bezpieczeństwa publicznego z 22 II 1946 r. i instrukcją komendanta głównego MO z 1 III 1946 r. (*ibidem*, s. 67).

Schemat 2. Podległość służbowa ormowców na 1 marca 1946 r.

Źródło: AIPN, MBP, 33, Zarządzenie nr 2 ministra bezpieczeństwa publicznego z 22 lutego 1946 r. o utworzeniu Ochotniczych Oddziałów Rezerwy Milicji Obywatelskiej (ORMO), k. 6–7; AIPN, KG MO, 00342/7, t. 2, Instrukcja komendanta głównego MO z 1 marca 1946 r. o organizacji i służbie Ochotniczych Oddziałów Rezerwy Milicji (ORMO), k. 326–328.

Rozwój organizacyjny i zadania ORMO w okresie referendum ludowego i wyborów do Sejmu Ustawodawczego

Pierwszym zadaniem ORMO miało być „zabezpieczenie" referendum ludowego 30 czerwca 1946 r. W związku z tym w szybkim tempie rozpoczęto budowę organizacji w kraju. Wspomniany okólnik Sekretariatu KC PPR z 8 marca 1946 r. o budo-

wie ORMO został rozesłany do wszystkich komitetów wojewódzkich PPR[36]. Wzywano w nim do wytężonej pracy na rzecz jak najszybszego powstania organizacji. Zalecano w tej sprawie nawiązanie współpracy z Polską Partią Socjalistyczną, a także „z lepszymi elementami" w Stronnictwie Ludowym i Stronnictwie Demokratycznym. W pierwszej kolejności zalecano przyjmowanie byłych partyzantów spośród robotników, chłopów, inteligentów, członków PPR i Związku Walki Młodych. Jednocześnie partia przestrzegała, „aby szeregi ORMO nie zostały zaśmiecone przez elementy niepewne, reakcyjne, przestępcze". Sugerowano, by w każdym mieście powiatowym został utworzony oddział w sile 50–300 ormowców, a w gminie 30–50 ormowców.

W myśl okólnika komitety wojewódzkie PPR rozsyłały informacje do niższych instancji partyjnych o werbunku do ORMO. W powiecie słupskim komitety gminne kierowały do Komendy Powiatowej MO tego rodzaju pisma: „Niniejszym zaświadcza się, że ob. Bińkowski Piotr urodzony […] zamieszkały […] jest członkiem PPR, którego polecamy do przyjęcia w szeregi ORMO bez zastrzeżenia"[37]. Budowa organizacji przebiegała w różnym tempie na terenie kraju. Na 15 maja 1946 r. w całym kraju było 40 508 ormowców[38]. Najsłabiej co do liczby pozyskanych członków ORMO prezentowały się województwa białostockie, olsztyńskie i szczecińskie (w województwie szczecińskim do ORMO wstąpiły tylko 883 osoby).

Słabe tempo rozwoju organizacyjnego ORMO zaniepokoiło władze partyjne i państwowe. Przyczynę upatrywano przede wszystkim w braku centralnej struktury tej organizacji. Tuż przed referendum 22 czerwca 1946 r. utworzono w KG MO Główny Inspektorat ORMO, na którego czele stanął mjr Jan Kwiatkowski[39]. Krótki czas, jaki pozostał do głosowania ludowego, nie pozwolił na przyspieszenie prac organizacyjnych. Po referendum zaś nabór i rozbudowa struktur organizacyjnych w ogóle zamarły.

Usprawnieniem działalności ochotniczej organizacji zajął się Sekretariat KC PPR na posiedzeniu 19 sierpnia 1946 r.[40] Na spotkanie zaproszono komendanta głównego MO Franciszka Jóźwiaka i głównego inspektora ORMO Jana Kwiatkowskiego. W trakcie dyskusji ustalono, że należy wprowadzić w organizacji system sprawozdawczości, przyznać odpowiednią liczbę etatów dla kierownictwa ORMO na szczeblu centralnym, wojewódzkim i powiatowym, umundurować i dozbroić członków ORMO, dokonać przeglądu kadr, znowelizować dekret z 13 listopada 1945 r. o zasiłkach i pomocy dla wdów i sierot po ofiarach wrogów demokratycznego ustroju Polski[41], ściślej

---

36 Załącznik 1 do protokołu posiedzenia Sekretariatu Komitetu Centralnego PPR z 8 III 1945 r. [w:] *Protokoły posiedzeń Sekretariatu*…, s. 192–193.

37 Archiwum Państwowe w Koszalinie [dalej: AP Koszalin, Komitet Powiatowy Polskiej Partii Robotniczej w Słupsku [dalej: KP PPR Słupsk], 680/II/33, Współpraca z MO i UB, k. 4.

38 AAN, KC PPR, 295/IX/417, k. 55.

39 J. Pytel, *Ochotnicza Rezerwa*…, s. 50

40 *Protokoły posiedzeń Sekretariatu*…, s. 293–301.

41 Zalecenie zostało zmaterializowane w postaci dekretu z 3 II 1947 r. o odszkodowaniach dla funkcjonariuszy służby bezpieczeństwa publicznego, żołnierzy Wojska Polskiego i członków Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej, którzy utracili zdolność do pracy w walce z wrogami Polski

podporządkować ORMO milicji, rozpocząć wydawanie dwutygodnika „Ormowiec", wyposażyć organizację w samochody.

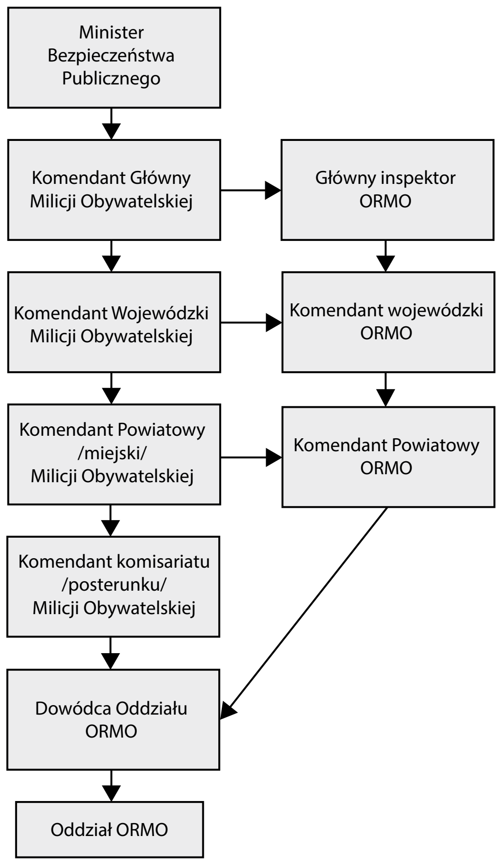
Wnioski wyciągnięte w czasie posiedzenia Sekretariatu KC PPR były podstawą do wydania przez komendanta głównego MO rozkazu nr 187 z 17 września 1946 r. w sprawie organizacji i zakresu działania Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej[42]. Rozkaz ten zmienił dotychczasową strukturę i organizację ORMO. Komendant polecił utworzenie oddziałów ORMO na wzór wojskowy, z podziałem na drużyny, plutony, kompanie i bataliony związane terytorialnie z jednostkami wykonawczymi MO. Pododdziałami kierowali dowódcy powoływani spośród członków tych oddziałów przez komendantów ds. ORMO. Ormowcy mieli używać stopni uzyskanych w wojsku lub służbie bezpieczeństwa publicznego. Aparat kierowniczy ORMO na szczeblu centralnym, wojewódzkim i powiatowym został wkomponowany w strukturę organizacyjną jednostek MO. Na czele Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej w kraju stał główny inspektor ds. ORMO, który podlegał bezpośrednio komendantowi głównemu MO. Aparatem pomocniczym głównego inspektora był Inspektorat ORMO usytuowany w strukturach Komendy Głównej MO. Do zadań głównego inspektora należał zwierzchni nadzór nad wyszkoleniem i pełnieniem służby przez ormowców, przeprowadzanie inspekcji na terenie całego kraju oraz dobór dowódców, oficerów i szeregowych ORMO. Odpowiednio takie same zadania mieli na podległym terenie komendanci ORMO w województwie i powiecie. Za całokształt spraw związanych z funkcjonowaniem organizacji w terenie byli odpowiedzialni komendanci MO, m.in. komendanci powiatowi, którzy kierowali wszelkimi akcjami z użyciem oddziałów ORMO. Rozkaz nie określał dokładnie kompetencji komendantów komisariatów i posterunków MO odnośnie do ORMO. Wydaje się, że mogli oni działać samodzielnie w tym zakresie z upoważnienia komendanta powiatowego, a także mieć pośredni wpływ na oddziały zorganizowane na terenie działalności ich jednostek.

Rozkaz szczególny nacisk kładł na wyszkolenie i mobilność oddziałów na wypadek ich użycia do operacji milicyjnych. Zalecał wykorzystanie ormowców do zbierania informacji przydatnych w pracy śledczej MO. Komendanci poszczególnych jednostek organizacyjnych MO mieli meldować w raportach miesięcznych o stanie wyszkolenia i wynikach służby ormowców. W rozkazie uregulowano także szczegółowo wydawanie broni dla ormowców na potrzeby służby. Zgodę na posiadanie broni podczas służby musiał wydać komendant wojewódzki MO w porozumieniu z kierownikiem WUBP.

Demokratycznej, oraz dla osób pozostałych po poległych w tej walce (DzU RP 1947, nr 14, poz. 54) oraz dekretu z 14 IV 1948 r. o zasiłkach i pomocy dla żołnierzy Wojska Polskiego, żołnierzy i funkcjonariuszy służby bezpieczeństwa publicznego, członków Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej – oraz ich rodzin (DzU RP 1948, nr 21, poz. 139). Ormowcom na podstawie dekretów przysługiwało jednorazowe odszkodowanie w zależności od procenta utraty zdrowia oraz miesięczny zasiłek wypłacany przez rok. Prawa te nie naruszały praw do renty inwalidzkiej.

42 AIPN, KG MO, 0342/7, t. 1, Rozkaz nr 187 komendanta głównego MO z 17 IX 1946 r. w sprawie organizacji i zakresu działania Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej, k. 72–77.

Dopełnieniem zmian organizacyjnych w ORMO było wydanie przez komendanta głównego MO zarządzenie nr 460 w sprawie umundurowania kadr tej służby[43]. Mundur ormowca był w kolorze khaki z dystynkcjami w kolorze czerwonym. Oznaki stopni na naramiennikach przyjęto zgodnie z przepisami wojskowymi. Na kołnierzu znajdowały się inicjały z białego metalu „ORMO", a na lewej kieszeni bluzy odznaka ORMO. Strukturę ORMO po wprowadzeniu rozkazu nr 187 komendanta głównego MO prezentuje schemat 3.

Schemat 3. Struktura organizacyjna ORMO po wprowadzeniu rozkazu nr 187 z 17 września 1946 r.

Źródło: AIPN, KG MO, 00342/7, t. 1, Rozkaz nr 187 komendanta głównego MO z 17 września 1946 r. w sprawie organizacji i zakresu działania Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej, k. 72–77.

---

[43] AIPN, KG MO, 0342/7, t. 2, Zarządzenie nr 460 komendanta głównego MO z 20 III 1948 r. w sprawie umundurowania członków Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej, k. 86–87.

Po reorganizacji ORMO nastąpił przyspieszony nabór do organizacji w związku ze zbliżającymi się wyborami do Sejmu Ustawodawczego, jednocześnie eliminowano z szeregów „element obcy klasowo". W listopadzie 1946 r. organizacja liczyła ponad 80 tys. członków[44]. 31 lipca 1947 r. główny inspektor ORMO wydał polecenie dotyczące struktury i stanowisk członków ORMO[45]. Zgodnie z poleceniem drużyna składała się z 11 ormowców, pluton – z trzech drużyn, kompania – z trzech plutonów, batalion – z trzech kompanii, czyli – z 297 osób. W oddziałach wprowadzono stałe stanowiska. Oprócz dowódców wymienionych w rozkazie komendanta głównego MO, stworzono stanowiska zastępcy dowódcy ds. polityczno-wychowawczych, gońca bojowego, kierownika wyszkolenia i kierownika sportowego w powiecie. We wrześniu 1947 r. stan członków ORMO wyniósł 108 002, w tym 1707 kobiet[46]. W kolejnym roku na 30 września liczebność organizacji wzrosła do 143 377 osób[47]. 10 listopada 1948 r. w Milicji Obywatelskiej rozpoczęła się kolejna weryfikacja kadrowa. Miała ona wyłącznie polityczny charakter. Wpływ na nią miały plena lipcowe i sierpniowo-wrześniowe KC PPR z 1948 r., na których przyjęto tezy o zaostrzeniu się walki klasowej, wyższości własności państwowej w gospodarce, kolektywizacji rolnictwa oraz walce z odchyleniami prawicowo-nacjonalistycznymi w kierownictwie partii. W myśl rozkazu nr 312 komendanta głównego MO weryfikacji miały podlegać wszystkie osoby w przeszłości związane z administracją II RP, Polskim Państwem Podziemnym, kułacy, osoby związane z elementami kapitalistycznymi bądź będące pod ich wpływem, osoby wykluczone z PPR, osoby nieakceptujące postanowień plenum sierpniowo-wrześniowego, osoby pozostające pod wpływem kleru[48].

Weryfikacja ormowców była szersza, obejmowała osoby „niepewne politycznie", jak również nieangażujące się w służbę z różnych powodów oraz naruszające dyscyplinę. Do 30 września 1949 r. zwolniono z powodów politycznych 30 286 osób, z powodu nieangażowania się w służbę – 36 888 członków, z powodów dyscyplinarnych – 5490 ormowców[49]. Pomimo weryfikacji nastąpił przyrost liczby członków organizacji, która na 30 września 1949 r. skupiała 151 213 osób[50].

---

44 J. Pytel, *Ochotnicza Rezerwa*…, s. 66.

45 AP Szczecin, KW PPR, 502, Polecenie nr 2 głównego inspektora ORMO z 31 VII 1947 r. dla komendantów wojewódzkich ORMO, k. 146–148; ANN, KC PPR, 295/VII/172, Projekt planu głównego inspektora ORMO w sprawie reorganizacji i wyszkolenia ORMO, k. 8–11.

46 AAN, KC PPR, 295/VII/172, Stan i dorobek ORMO ujęty cyfrowo za czas od początku istnienia do września 1947 r., k. 20.

47 AAN, KC PZPR, 237/VII/2681, Piąte sprawozdanie głównego inspektora ORMO z 1 X 1949 r., k. 7.

48 P. Majer, *Milicja Obywatelska 1944–1957*…, s. 248.

49 AAN, KC PZPR, 237/VII/2681, Piąte sprawozdanie głównego inspektora ORMO z 1 X 1949 r., k. 6.

50 *Ibidem*, k. 7.

Zmiany organizacyjne i nowe zadania w czasach stalinowskich

18 marca 1949 r. Milicja Obywatelska została zespolona z aparatem bezpieczeństwa publicznego[51]. Jednostki MO na szczeblu wojewódzkim i powiatowym podporządkowano odpowiednim jednostkom bezpieczeństwa publicznego. Komendanci MO stali się zastępcami szefów UBP ds. MO, zachowując dotychczasową tytulaturę. Jednocześnie uporządkowano strukturę ORMO. Jak już wspominano, komendanci ORMO *de facto* byli zastępcami komendantów MO ds. ORMO. Tan stan został zatwierdzony w rozkazach organizacyjnych[52].

Postępująca stalinizacja kraju legła u podstaw wydania w 1951 r. przez głównego inspektora ORMO Komendy Głównej MO w Warszawie szczegółowej instrukcji o organizacji i pracy Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej[53]. W instrukcji wyeksponowano zadania o charakterze politycznym. We wstępie główny inspektor ORMO stwierdzał, że w okresie mobilizacji Frontu Narodowego do walki o pokój i realizację sześcioletniego planu budowy socjalizmu w Polsce oraz zaostrzającej się w związku z tym walki klasowej przed ORMO stoją nowe zadania, tj. docieranie do najdalszych zakątków wrogiej działalności reakcyjnej, spekulantów i złodziei dobra narodowego. ORMO określono jako organizację społeczną, rekrutującą się z najbardziej ofiarnych i oddanych obywateli Polski Ludowej – robotników, mało- i średniorolnych chłopów oraz inteligencji pracującej, partyjnych i bezpartyjnych, mężczyzn i kobiet. ORMO pozostawało organizacją ochotniczą, zorganizowaną na wzór wojskowy. Miało stanowić bazę rezerw osobowych dla MO, UPB, KBW i innych organów bezpieczeństwa publicznego. W instrukcji wydzielono zadania dla organizacji w mieście i na wsi. W mieście ormowiec miał przede wszystkim walczyć na terenie swojego zakładu pracy ze szkodnictwem, marnotrawstwem i sabotażem, ze spekulacją, wrogą propagandą i kradzieżami, ponadto wykrywać, paraliżować i unicestwiać zakusy wroga klasowego. Jego obowiązkiem było powiadamiać MO i organy bezpieczeństwa publicznego o faktach w środowisku pracy godzących w produkcję, dyscyplinę pracy, wypełnianie planu, udzielać pomocy przy ochronie obiektów państwowych i akcjach przeciwpożarowych. Członkowie ORMO na wsi mieli za zadanie pomagać MO w ochronie państwowych gospodarstw rolnych, obiektów spółdzielczych i państwowych, udzielać pomocy mało- i średniorolnym chłopom w walce z kułakami, współpracować z Ochotniczą Strażą Pożarną, brać udział w walce z bandytyzmem, sabotażem, kradzieżami

---

51 Rozkaz nr 13 ministra bezpieczeństwa publicznego z 18 III 1949 r. [w:] P. Majer, *Milicja Obywatelska w systemie*…, s. 216–219.

52 Były to: rozkaz organizacyjny nr 4/50/M komendanta głównego MO z 26 V 1950 r. wprowadzający nowe etaty dla Milicji Obywatelskiej (AIPN, MBP, 2696 k. 8), rozkaz organizacyjny nr 030 ministra bezpieczeństwa publicznego z 21 IV 1952 r. (P. Majer, *Milicja Obywatelska 1944–1957*..., s. 263 i n.).

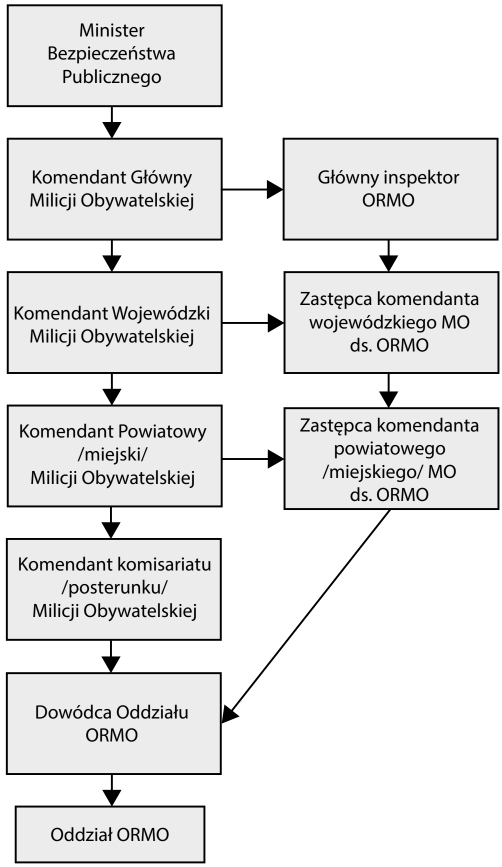
53 AIPN, KG MO, 00342/28, Rozkaz nr 11/51 zastępcy komendanta głównego MO z 10 X 1951 r. wprowadzający do użytku służbowego instrukcję nr 18/51 głównego inspektora ORMO z 10 X 1951 r. o organizacji i pracy ORMO, k. 287–341.

i szeptaną propagandą, pełnić wartę, zabezpieczać imprezy. Ponownie zmieniono strukturę podległości oddziałów ORMO. W komendach wojewódzkich i powiatowych zorganizowano inspektoraty ORMO, na których czele stali zastępcy komendantów ds. ORMO. Główny inspektor oraz komendanci ds. ORMO przy pomocy inspektoratów sprawowali funkcje nadzorcze i kontrolne, organizowali szkolenie i koordynowali działalność organizacyjną. Zadania wykonawcze zostały powierzone komendantom komisariatów i posterunków MO. To im podlegali bezpośrednio dowódcy oddziałów ORMO. Jednostki ORMO zostały zorganizowane tylko przy jednostkach wykonawczych, tj. komisariatach i posterunkach MO. Komendanci tych jednostek byli odpowiedzialni za wychowanie ideologiczne i szkolenie ORMO, prawidłowy werbunek i czystość szeregów oraz dyscyplinę organizacji, prawidłowe planowanie i wykonywanie zadań przez ormowców, właściwe prowadzenie dokumentacji.

Struktura organizacyjna ORMO pozostała niezmieniona. Tworzyły ją oddziały składające się z drużyn, plutonów, kompanii i batalionów. Dowódcą oddziału ORMO mógł zostać ormowiec o dostatecznej świadomości politycznej, mający wolę walki z wrogiem klasowym, zamiłowanie do pracy w ORMO i aktywny, co najmniej roczny staż organizacyjny. Dowódcy poddziałów mieli za zadanie nie tylko pomagać w walce z przestępczością milicji, ale także wypełniać zadania Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, szczególnie w budowie gospodarki socjalistycznej. Członkiem ORMO mogła zostać osoba mająca obywatelstwo polskie, o nieskazitelnej przeszłości, postawie demokratycznej, w wieku od 18 do 45 lat, ciesząca się dobrym zdrowiem. Ormowcami nie mogli zostać członkowie Narodowych Sił Zbrojnych, Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość", Ukraińskiej Powstańczej Armii, Związku Walki Zbrojnej, Armii Krajowej, byli oficerowie i podoficerowie armii hitlerowskiej, armii Andersa, brygady Maczka, wojska sanacyjnego, byli funkcjonariusze Policji Państwowej oraz inne osoby obce klasowo i politycznie, a także kryminaliści. Do komisji kwalifikacyjnych przyjmujących członków ORMO dodano przedstawicieli PZPR odpowiedniego szczebla.

Osoba przyjęta w poczet członków ORMO musiała przejść wstępne przeszkolenie z obowiązków ormowca, przepisów o tajemnicy państwowej i służbowej, nauki o broni oraz warunków jej użycia. Po pomyślnym zdaniu egzaminu ormowiec składał przyrzeczenie i otrzymywał legitymację. Oprócz wymienionych we wcześniejszych przepisach przywilejów mógł korzystać z pomocy lekarskiej na równi z funkcjonariuszami MO, tj. leczenia w poliklinikach.

W instrukcji unormowano odpowiedzialność dyscyplinarną ormowców. Z przewinień wymieniano pijaństwo, obrazę kolegi, naruszenie tajemnicy służbowej, tchórzostwo, ugodowość wobec wroga i inne niewłaściwe zachowania. Za przewinienia dyscyplinarne groziła krytyka kolektywu (i samokrytyka ormowca), upomnienie, nagana, nagana z ostrzeżeniem, wydalenie z organizacji. Strukturę organizacyjną ORMO po wprowadzonych zmianach prezentuje schemat 4.

Schemat 4. Umiejscowienie oddziałów ORMO w strukturze aparatu bezpieczeństwa na 10 października 1951 r.

Źródło: AIPN, KG MO, 00342/28, Rozkaz nr 11/51 zastępcy komendanta głównego MO z 10 października 1951 r. wprowadzający do użytku służbowego instrukcję nr 18/51 głównego inspektora ORMO z 10 października 1951 r. o organizacji i pracy ORMO, k. 287–341.

Od 1949 r. w związku z kolektywizacją wsi zwrócono uwagę na organizowanie jednostek ORMO w gromadach typowanych do założenia rolniczych spółdzielni produkcyjnych[54]. Rozbudowywano oddziały ORMO w zakładach przemysłowych oraz rozpoczęto tworzenie struktur formacji w państwowych gospodarstwach rolnych[55]. Istotnym

[54] AAN, KC PZPR, 237/VII/2681, Piąte sprawozdanie głównego inspektora ORMO z 1 X 1949 r., k. 4. Zadania dla ormowców w tym zakresie zostały określone w instrukcji nr 16/50 komendanta głównego MO z 26 IV 1950 r. o zadaniach jednostek MO w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa spółdzielniom produkcyjnym (P. Majer, *Milicja Obywatelska w systemie*..., s. 188–195).

[55] AAN, KC PZPR, 237/VII/2681, Piąte sprawozdanie głównego inspektora ORMO z 1 X 1949 r., k. 4.

zagadnieniem było przenikanie ormowców do Ochotniczej Straży Pożarnej (na 31 grudnia 1950 r. w OSP było 18 569 ormowców, co stanowiło 16,26 proc. ogółu strażaków)[56].

Oczyszczenie ormowskich szeregów przybrało na sile w latach stalinizacji Polski. Minister Stanisław Radkiewicz w przemówieniu 5 września 1950 r. na odprawie z szefami WUBP stwierdził, że do ORMO przedostał się „element mikołajczykowski i witosowski". Polecił w związku z tym przeprowadzić weryfikację oraz odebrać broń osobom podejrzanym politycznie, ale w taki sposób, by nie ucierpiała zdolność organizacji do walki z kułakami[57].

Z powodów politycznych od 1 października 1949 do końca 1950 r. usunięto ponad 1/3 stanu osobowego, tj. 50 756 członków[58]. W sumie z różnych powodów z organizacji przez 15 miesięcy ubyło 81 719 osób[59]. Była to ponad połowa stanu osobowego (54,04 proc.) z 30 września 1949 r. Na koniec 1951 r. organizacja liczyła 96 891 osób[60]. Znaczny spadek liczebności ORMO zaniepokoił kierownictwa MO. W czasie kampanii wyborczej do Sejmu PRL w 1952 r. zastępca komendanta głównego MO wydał zarządzenie o masowym werbunku do ORMO[61]. Zarządzenie zmieniało kryteria naboru. W poczet członków można było przyjmować osoby w wieku 17–55 lat. Wyjątkowo mogli być przyjmowani starsi kandydaci, jeśli wykazali się dobrym zdrowiem. Po wydaniu zarządzenia nastąpił wzrost liczby członków do 148 013 osób na koniec 1954 r.[62]

Lata 1955–1966

Reorganizacja resortu bezpieczeństwa publicznego i zmiany w Milicji Obywatelskiej, które rozpoczęły się w 1954 r.[63], dotknęły również ORMO. Nowa organizacja etatowa w MO wprowadzana 15 maja 1955 r. przyniosła likwidację stanowisk zastęp-

[56] AAN, KC PZPR, 237/VII/2681, Szóste sprawozdanie głównego inspektora ORMO za okres od 1 X 1949 do 31 XII 1950 r., k. 54.

[57] Przemówienie ministra bezpieczeństwa publicznego Stanisława Radkiewicza na odprawie z szefami WUBP 5 IX 1950 r. [w:] Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1950–1952. Taktyka, strategia, metody, oprac. A. Dudek, A. Paczkowski, Warszawa 2000, s. 53.

[58] AAN, KC PZPR, 237/VII/2681, Szóste sprawozdanie głównego inspektora ORMO za okres od 1 X 1949 do 31 XII 1950 r., k. 57.

[59] *Ibidem*.

[60] AIPN, MBP, 1572/4040, Sprawozdanie głównego inspektora ORMO za 1951 r., k. 6.

[61] AIPN, KG MO, 0342/33, Zarządzenie nr 76/52 zastępcy komendanta głównego MO z 17 IX 1952 r. w sprawie aktywizacji pracy i zwiększenia stanu ORMO w okresie kampanii wyborczej do Sejmu PRL, k. 133–135.

[62] J. Pytel, *Ochotnicza Rezerwa*…, s. 135.

[63] 21 VII 1954 r. wszedł w życie dekret o Milicji Obywatelskiej (DzU PRL 1954, nr 34, poz. 143), a 14 XII 1954 r. – dekret Rady Państwa o naczelnych organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego (DzU PRL 1954, nr 54, poz. 269). Na mocy tego ostatniego aktu prawnego zlikwidowano Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, a w jego miejsce powołano dwa odrębne organy administracji państwowej: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Komitet ds. Bezpieczeństwa Publicznego. Nadzór nad Milicją Obywatelską został powierzony ministrowi spraw wewnętrznych. Kolejny dekret z 21 XII 1955 r. o organizacji i zakresie działania Milicji Obywatelskiej (DzU PRL 1955, nr 46, poz. 311) m.in. regulował ustawowo strukturę organizacyjną MO.

cy komendanta MO ds. ORMO oraz inspektoratów ORMO w komendach powiatowych[64]. Zmiany te zostały potwierdzone w statucie ORMO z 19 listopada 1955 r.[65]

Zgodnie ze statutem działalnością ORMO w kraju kierowała KG MO przy pomocy Głównego Inspektoratu ORMO, w województwach – KW MO przy pomocy inspektoratów ORMO, na terenie powiatu, miasta i dzielnicy – właściwy komendant MO przy pomocy kierowników komisariatów, komendantów posterunków, dzielnicowych i posterunkowych. Jednostki ORMO w mieście tworzono według podziału na rejony służbowe MO, tzw. dzielnice, natomiast na wsi – wg podziału administracyjnego na gromady. Jednostki ORMO zostały podzielone na drużyny, które tworzono w mieście według ulic i bloków, a na wsi – przy gromadzkich radach narodowych, PGR-ach, ośrodkach maszynowych oraz spółdzielniach produkcyjnych.

Na czele ORMO w dzielnicy lub na wsi stali komendanci wybierani spośród członków organizacji. Poszczególne szczeble organizacyjne ORMO podlegały dzielnicowym i posterunkowym, a wyżej w hierarchii – komendantom posterunków, komisariatów, komend powiatowych (miejskich). Zgodnie z regulaminem organizacji i działania komendy powiatowej MO z 11 stycznia 1956 r.[66] nadzór nad ORMO miał sprawować komendant powiatowy, mógł jednak przydzielić to zadanie swojemu zastępcy. W praktyce nadzór nad ORMO sprawowali zastępcy komendanta powiatowego MO ds. prewencji. Zadania ORMO zostały ujęte w czterech punktach:

- ochrona fabryk, państwowych gospodarstw rolnych i ośrodków maszynowych, spółdzielni produkcyjnych oraz wszelkich innych obiektów gospodarki narodowej przed działalnością bandycką, dywersyjną, sabotażową, złodziejską i kułacko-spekulancką;
- zabezpieczenie akcji państwowych zgodnie z zasadami sojuszu robotniczo-chłopskiego;
- zapewnienie bezpieczeństwa życia, zdrowia i mienia obywateli;
- zabezpieczenie porządku w czasie imprez i uroczystości.

Ormowcem mogła zostać osoba, która ukończyła 18 lat, wyróżniała się postawą moralno-polityczną oraz miała dobrą opinię w miejscu pracy i zamieszkania. Statut pozbawiał ormowców umundurowania. Zewnętrznym oznaczeniem członka ORMO była biało-czerwona opaska z napisem „ORMO” noszona na przedramieniu. Odebrano również ormowcom prawo do noszenia i używania broni w czasie służby.

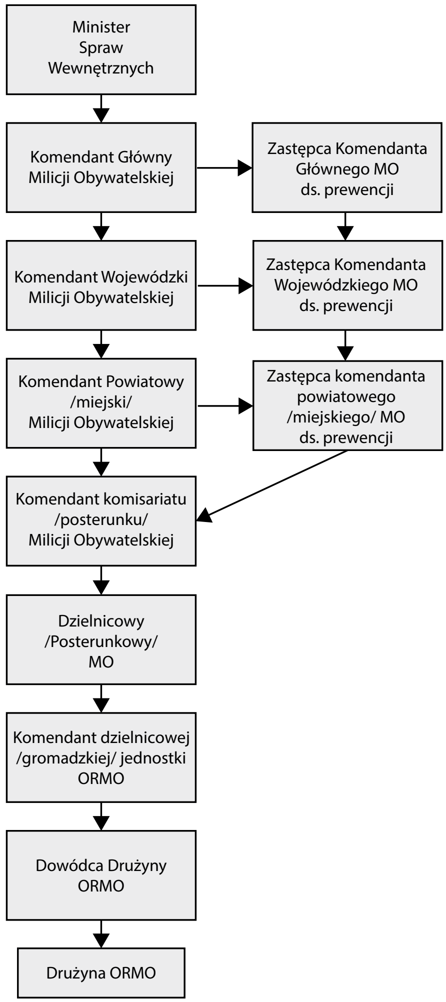
W połowie 1956 r. wprowadzono korekty w strukturze ORMO, a mianowicie zlikwidowano Główny Inspektorat ORMO w KG MO oraz inspektoraty ORMO

[64] AIPN, MSW, 10/1787, Etaty woj. koszalińskiego z lat 1955–1961. Zestawienie liczbowe, b.p.

[65] Główne Archiwum Policji w Warszawie (GAP), 185x/1, Zarządzenie nr 223/55 ministra spraw wewnętrznych z 19 XI 1955 r. w sprawie statutu Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej, DzUrz MSW, nr 7, poz. 48.

[66] GAP, 4/58, Rozkaz nr 1/56 komendanta głównego MO z 11 I 1956 r. wprowadzający do użytku służbowego regulamin organizacji i zakresu działania komendy powiatowej MO, k. 7–23.

w komendach wojewódzkich. Nadzór nad formacją na tych szczeblach przekazano zastępcom komendantów MO ds. prewencji[67]. Strukturę ORMO po przeprowadzonych zmianach organizacyjnych w latach 1955–1956 prezentuje schemat 5.

Schemat 5. Struktura ORMO na 31 grudnia 1956 r.

Źródło: GAP, 185x/1, Zarządzenie nr 223/55 ministra spraw wewnętrznych z 19 listopada 1955 r. w sprawie statutu Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej, DzUrz 1955, nr 7, poz. 48).

Pomimo wydania nowego aktu prawnego w Wydziale Administracyjnym KC PZPR powstał pomysł likwidacji ORMO. Najprawdopodobniej to tam zaprojekto-

---

67 J. Pytel, *Ochotnicza Rezerwa…*, s. 185

wano uchwałę Rady Ministrów rozwiązującą organizację z dniem 31 lipca 1956 r.[68] W preambule i uzasadnieniu aktu normatywnego podano, że za rozwiązaniem ORMO przemawia zlikwidowanie zbrojnych band reakcyjnego podziemia, słabe wykorzystanie ormowców do służby przez MO, niemal całkowita likwidacja braków kadrowych w milicji oraz niska dyscyplina w organizacji.

Komendant główny MO w piśmie z 9 lutego 1956 r. odniósł się do tych propozycji krytycznie. Stwierdził, że pomimo wielu niedociągnięć ORMO udziela dużej pomocy milicji. Przedstawił propozycję, by w przypadku likwidacji ORMO podjąć środki, które zrekompensują brak tej organizacji, i powołać przy GRN pełnomocników ds. bezpieczeństwa, którzy zorganizują pomoc MO w walce z chuligaństwem, kontrolą przeciwpożarową i sanitarną. Ponadto należałoby zwiększyć stan etatowy MO w miastach o 3–4 tys. funkcjonariuszy[69]. Po tych uwagach w KC PZPR zrezygnowano z pomysłu likwidacji ORMO.

Sprawa kondycji ORMO i jej dalszej przydatności powróciła po wydarzeniach poznańskich. Działalność milicji i ORMO podczas powstania w Poznaniu została oceniona bardzo krytycznie. Na posiedzeniu Biura Politycznego KC PZPR 24 października 1956 r. postanowiono zorganizować obok ORMO drugą ochotniczą organizację wspomagającą MO – Milicję Robotniczą[70]. W założeniach Milicja Robotnicza miała być tworzona i podporządkowana organizacjom partyjnym. Organizować ją miano przede wszystkim w dużych zakładach pracy. Główne zadania projektowanej organizacji skupiały się na tłumieniu społecznych wystąpień wolnościowych[71]. Pomysł utworzenia Milicji Robotniczej został zarzucony z uwagi na normalizację sytuacji w kraju.

Negatywne nastawienie społeczeństwa do członków ORMO po 1956 r.[72] oraz krytyczny stosunek do tej organizacji komisji Wydziału Administracyjnego KC PZPR spowodowały znaczny spadek liczby członków i zastój w działalności. Na polecenie KG MO w całym kraju przeprowadzono weryfikację członków ORMO, która miała być ukończona 30 marca 1957 r.[73] Przegląd kadr ormowskich trwał znacznie dłużej i zakończył się dopiero w roku 1960. Na 30 marca 1957 r. organizacja liczyła 107 876 członków, a w maju 1960 r. – 86 965 osób[74].

---

68 AIPN, MSW, 1584/112, Projekt Uchwały Rady Ministrów w sprawie rozwiązania Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej, k. 3–4.

69 AAN, KC PZPR, 237/XIV/107, Pismo komendanta głównego MO z 9 II 1956 r. do tow. Szymańskiego – Wydział Administracyjny KC PZPR, k. 1.

70 Protokół posiedzenia Biura Politycznego 24 X 1956 r. [w:] *Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR, wybór z lat 1949–1970*, oprac. A Dudek, A. Kochański, K. Persak, Warszawa 2000, s. 221–222.

71 P. Majer, *Milicja Robotnicza – niezrealizowany wariant wsparcia Milicji Obywatelskiej*, „Dzieje Najnowsze” 2004, nr 4, s. 227–230.

72 W niektórych województwach usuwano placówki ORMO z zakładów pracy, a także GRN rozwiązywały tę organizację na swoim terenie (J. Pytel, *Organizacja i działalność Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej w latach 1946–1983*, Warszawa, 1984, s. 32).

73 *Ibidem*, s. 33.

74 J. Pytel, *Ochotnicza Rezerwa*…, s. 203–204.

W latach 1957–1960 nadal trwała dyskusja nad przyszłością ORMO. 23 października 1957 r. sprawami organizacji zajęło się kolegium MSW. W trakcie zebrania potwierdzono konieczność utrzymania formacji, podporządkowania ORMO radom narodowym i utworzenia stanowisk inspektorów ds. ORMO w ogniwach służby zewnętrznej[75]. Na kolejnym kolegium MSW 8 czerwca 1959 r. rozważano ścisłe podporządkowanie ORMO radom narodowym oraz zmianę nazwy organizacji na Społeczną Milicję Porządkową. W odnowionej formacji miały przeważać zadania o charakterze prewencyjnym. Ostatecznie zdecydowano się na pozostawienie nazwy organizacji, wyeksponowanie zadań o charakterze prewencyjnym oraz zwiększenie roli rad narodowych w kreowaniu działalności formacji[76].

Decyzje podjęte na kolegiach MSW spowodowały przełamanie impasu w działalności ORMO. Kolejnym krokiem w celu zwiększenia atrakcyjności służby w ORMO było zalecenie tworzenia specjalistycznych drużyn i placówek ORMO, a także zwartych oddziałów przeznaczonych do wykonywania zadań w warunkach zagrożenia bezpieczeństwa i porządku publicznego[77]. Oddzielnie została potraktowana sprawa uprawnień ormowców do kontroli ruchu na drogach. Na podstawie zarządzenia ministra spraw wewnętrznych z 22 sierpnia 1962 r.[78] Milicja Obywatelska mogła upoważnić ormowców do kontroli pojazdów i użytkowników dróg publicznych, sprawdzania i zatrzymywania dokumentów pojazdu i dokumentów uprawniających do kierowania pojazdem, sprawdzania stanu trzeźwości uczestników ruchu drogowego, wydawania poleceń użytkownikom dróg. W ten sposób na drogach pojawili się społeczni inspektorzy ruchu drogowego. Ich kompetencje określono w zarządzeniu komendanta głównego MO z 10 kwietnia 1963 r.[79] oraz zarządzeniu ministra spraw wewnętrznych z 17 marca 1971 r.[80]

Zgodnie z wymienionymi zarządzeniami społecznym inspektorem mógł zostać ormowiec w wieku 25 lat, kierujący pojazdami samochodowymi co najmniej przez dwa lata oraz wykazujący się biegłą znajomością obowiązujących przepisów o ruchu drogowym. Po zdaniu odpowiedniego egzaminu otrzymywał on upoważnienie do samodzielnej służby w postaci wkładki do legitymacji ormowskiej z napisem „Społeczny Inspektor ds. Ruchu Drogowego", a także tarczę milicyjną, latarkę ze światłem czerwonym, bloczek zawiadomień o wykroczeniu, dowody zastępcze w zamian za zatrzymane dowody rejestracyjne, probierze trzeźwości i protokoły ich użycia. Pozostali

---

75 GAP, 4/63, t. 2, Protokół kolegium MSW z 23 X 1957 r., b.p.

76 J. Pytel, *Ochotnicza Rezerwa*…, s. 198–201.

77 AIPN, KG MO, 061/2, Zarządzenie nr 94/61 komendanta głównego MO z 27 XII 1961 r. w sprawie zakresu działania inspektorów ds. ORMO, k. 119.

78 MP 1962, nr 68, poz. 314.

79 AIPN, MSW, 1585/10647, Zarządzenie nr 18/63 komendanta głównego MO z 10 IV 1963 r. w sprawie zasad i trybu upoważnienia członków ORMO do kontroli ruchu na drogach publicznych.

80 GAP, 76x/3, Zarządzenie nr 73/71 ministra spraw wewnętrznych z 17 III 1971 r. w sprawie wykonywania przez członków ORMO kontroli ruchu na drogach publicznych, k. 3–9.

członkowie grup ds. ruchu drogowego mogli samodzielnie kontrolować przestrzeganie przepisów w ruchu pieszym, rowerowym i pojazdów zaprzęgowych oraz reagować na wszelkie wykroczenia popełniane w ruchu drogowym.

Decyzje o utworzeniu w ORMO jednostek specjalistycznych okazały się celne, gdyż trafiały do indywidualnych zainteresowań ormowców i kandydatów na ormowców. Przekazanie członkom ORMO szerokich kompetencji, np. w zakresie ruchu drogowego, powodowało dowartościowanie ich służby. Świadczy o tym największa liczba grup ds. ruchu drogowego, które zostały utworzone w całym kraju. W powiecie słupskim np. w 1963 r. działało osiem drużyn ds. ruchu drogowego, cztery drużyny ds. wodnych, dwie drużyny ds. nieletnich, drużyna ds. PKP, sześć drużyn zakładowych, trzy placówki ORMO przy GRN, 15 drużyn dzielnicowych[81].

Rozwojowi organizacji sprzyjały również czynniki lokalne. W myśl instrukcji KG MO prezydia wojewódzkich rad narodowych tworzyły społeczne rady ORMO. Rady narodowe brały odpowiedzialność za rozwój organizacyjny formacji, ale jednocześnie wzmacniały nad nią kontrolę. Stawiano przede wszystkim na dalszy rozwój specjalistycznych grup ORMO. Postulaty te zostały uwzględnione w aktach normatywnych wydawanych przez komendanta głównego MO, w szczególności wytycznych z 1966 r. w sprawie działalności zakładowych organizacji ORMO[82]. Wytyczne oprócz organizacji zakładowych wymieniały grupy ds. ochrony przeciwpożarowej, sanitarnej, ruchu drogowego, bezpieczeństwa i porządku na wodach oraz dzieci i młodzieży. Sukcesywnie ukazywały się instrukcje milicyjne dotyczące działalności poszczególnych grup specjalistycznych – przeciwpożarowych[83], samoobrony społecznej[84], ds. nieletnich[85], wodnych[86], kolejowych[87]. Na koniec 1966 r. organizacja liczyła 260 932 członków. W kraju powstało 6099 grup specjalistycznych, 496 pododdziałów zwartych, 3190 organizacji zakładowych[88].

---

81 AIPN, KW MO Koszalin, 17/611, Sprawozdanie komendanta powiatowego MO w Słupsku z 6 I 1964 r. za 1963 r., k. 220; *ibidem*, 17/612, Sprawozdanie komendanta miejskiego MO w Słupsku z 8 I 1964 r. za 1963 r., k. 161.

82 AIPN, KG MO, 061/2, Wytyczne komendanta głównego MO z 15 VIII 1966 r. w sprawie działalności zakładowych organizacji ORMO, k. 27–30.

83 AIPN, MSW, 1044/42, Pismo komendanta głównego MO z 9 IV 1962 r. w sprawie zapobiegania pożarom, b.p.

84 AIPN, KG MO, 061/2, Zarządzenie nr 41/63 komendanta głównego MO z 3 VII 1963 r. w sprawie współdziałania ORMO ze społecznymi oddziałami samoobrony, k. 104.

85 AIPN, KG MO, 061/2, Rozkaz nr 11/66 komendanta głównego MO z 31 XII 1966 r. zatwierdzający wytyczne o pracy ORMO w dziedzinie zapobiegania demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz ochrony dzieci i młodzieży przed nieszczęśliwymi wypadkami, k. 48–50.

86 AIPN, MSW, 000735/1741, Zarządzenie nr 50/68 komendanta głównego MO z 7 VI 1968 r. w sprawie wytycznych dla ORMO w sprawie bezpieczeństwa i porządku publicznego na wodach i terenach przywodnych, b.p.

87 GAP, 185x/26, Zarządzenie ministrów spraw wewnętrznych i komunikacji z 19 VII 1968 r. w sprawie współdziałania ORMO z organami ochrony kolei w zakresie ochrony porządku na kolejach użytku publicznego, b.p.

88 J. Pytel, *Ochotnicza Rezerwa*…, s. 208.

Ustawa o ORMO z 13 czerwca 1967 r. i rozwój organizacyjny w latach siedemdziesiątych

Największe znaczenie dla organizacji miało uchwalenie ustawy o ORMO z 13 czerwca 1967 r.[89] Celem aktu prawnego było osiągnięcie jeszcze większego rozwoju organizacyjnego formacji oraz umocnienie jej znaczenia w ówczesnych strukturach aparatu represji[90]. W świetle zapisów ustawy ORMO stała się organizacją o bardzo szerokich kompetencjach. Zadania te określono następująco:

- rozwijanie i umacnianie wśród szerokich rzesz społeczeństwa poszanowania dla zasad współżycia społecznego oraz kształtowanie właściwego stosunku do mienia społecznego;
- uczestniczenie w czynach społecznych i akcjach ratowniczych oraz w usuwaniu skutków klęsk żywiołowych;
- popularyzowanie przepisów prawnych dotyczących ochrony porządku publicznego;
- współdziałanie z organami Milicji Obywatelskiej i innymi organami administracji państwowej w ochronie porządku publicznego oraz mienia społecznego i mienia obywateli;
- współdziałanie z organami obrony terytorialnej oraz z organizacjami społecznymi w rozwijaniu powszechnej samoobrony.

W celu realizacji wymienionych zadań ormowcy mieli prawo legitymowania osób, stosowania pouczeń, kontroli w ruchu drogowym, sporządzania wniosków o ukaranie do kolegium karnoadministracyjnego, wstępowanie w charakterze oskarżyciela publicznego przed kolegium, doprowadzania osób podejrzanych do funkcjonariusza MO lub jednostki MO, stosowania środków przymusu bezpośredniego w postaci siły fizycznej[91]. Członkowie ORMO mogli pełnić służbę samodzielnie, wspólnie z milicjantami albo z funkcjonariuszami innych służb powołanych do ochrony porządku publicznego. W czasie służby ormowcy występowali w umundurowaniu lub posługiwali się oznaką organizacyjną. Podczas wykonywania obowiązków służbowych przysługiwała im taka sama ochrona prawna jak funkcjonariuszom MO.

Ustawa oraz wydany na jej podstawie statut ORMO[92] porządkowały istniejący stan organizacyjny. Jednostki ORMO zostały podzielone na zakładowe, terytorialne

---

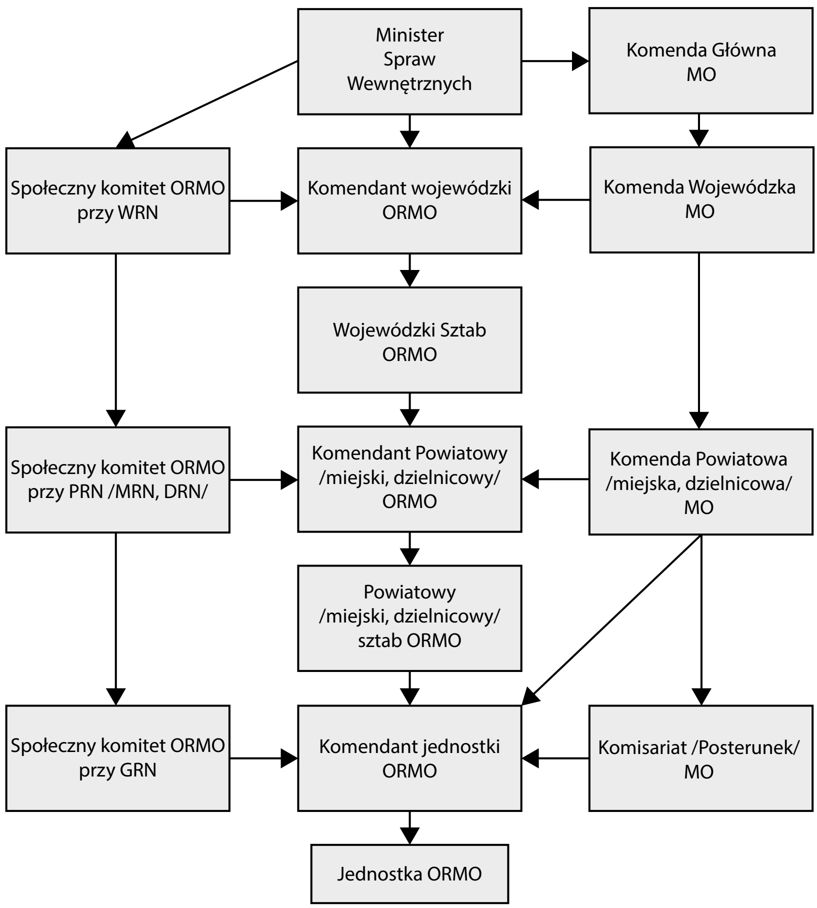
[89] DzU PRL 1967, nr 23, poz. 108.

[90] Bezpośrednio wskazywała na to preambuła ustawy, która brzmiała: „W celu jak najszerszego włączenia społeczeństwa do realizacji zadań związanych z zapewnieniem ładu i porządku publicznego stanowi się co następuje", a także zadania i uprawnienia ormowców określone w art. 1, 2 i 10 ustawy.

[91] Uprawnienia ormowców zostały rozwinięte w rozporządzeniu ministra spraw wewnętrznych z 15 VII 1967 r. w sprawie sposobu postępowania członków ORMO przy wykonywaniu powierzonych im zadań (DzU PRL 1967, nr 32, poz. 159).

[92] MP 1967, nr 45, poz. 227.

(miasta, osiedla, gromady i wsie) oraz specjalistyczne. Na czele jednostek ORMO stali komendanci wybierani spośród członków ORMO. Działalnością formacji w terenie kierowali komendanci wojewódzcy, powiatowi, miejscy oraz dzielnicowi ORMO przy pomocy sztabów ORMO. Funkcję nadzorującą, kontrolną i koordynującą sprawowały społeczne komitety ORMO przy prezydiach rad narodowych. Milicja Obywatelska kierowała organizacją tylko w zakresie wykonywania zadań ochrony porządku publicznego. Zwierzchni nadzór nad całością spraw związanych z ORMO sprawował minister spraw wewnętrznych. Strukturę ORMO po przeprowadzonych zmianach prezentuje schemat 6.

Schemat 6. Struktura organizacyjna ORMO po wprowadzeniu ustawy z 13 czerwca 1967 r.

Źródło: Ustawa z 13 czerwca 1967 r. o Ochotniczej Rezerwie Milicji Obywatelskiej, DzU PRL 1967, nr 23, poz. 108; Zarządzenie ministra spraw wewnętrznych z 15 lipca 1967 r. w sprawie nadania statutu Ochotniczej Rezerwie Milicji Obywatelskiej, MP 1967, nr 45, poz. 227.

Ustawa, jak zaznaczyliśmy, potwierdziła powstające po 1956 r. społeczne komitety i sztaby ORMO. Były to zupełnie nowe ciała organizacyjne w strukturze formacji. Społeczne komitety ORMO składały się z przedstawicieli prezydium rady narodowej, organizacji politycznych i społecznych oraz funkcjonariuszy MO. Na czele społecznego komitetu stał przewodniczący, zazwyczaj wywodzący się z PZPR[93]. Do szczegółowych zadań społecznych komitetów należały: propagowanie działalności ORMO, pozyskiwanie nowych członków, współdziałanie z MO, ustalanie zasad współdziałania ORMO z sądami społecznymi, organami obrony terytorialnej, strażami pożarnymi, Ligą Obrony Kraju oraz innymi organizacjami politycznymi i społecznymi, powoływanie komendantów ORMO i ich sztabów, dbanie o wzorową postawę ormowców i nadzór nad dyscypliną, rozpatrywanie skarg na działalność członków ORMO, wydalanie z organizacji na wniosek komendanta jednostki ORMO.

Sztaby ORMO składały się z szefa sztabu (zastępcy komendanta jednostki ORMO), zastępcy szefa sztabu, sekretarza sztabu oraz z kierowników sekcji. Zadania poszczególnych stanowisk były określane w regulaminach działania społecznych władz ORMO[94]. Społeczne władze ORMO w województwie prezentuje schemat 7.

Istotnym novum ustawowym było wprowadzenie wymogu odpowiednich kwalifikacji do pełnienia służby w określonych grupach specjalistycznych. Najprawdopodobniej spowodowane było to napływem do jednostek specjalistycznych osób bez odpowiednich kompetencji. Zmiany ustawowe w tym zakresie spowodowały początkowo spadek liczebności grup specjalistycznych. Jednak już w połowie 1970 r. grup specjalistycznych w ORMO było aż 9083 i zrzeszały 113 920 ormowców na ogólną liczbę 363 tys. członków[95].

Oddzielnego omówienia wymaga rozwój organizacyjny pododdziałów zwartych ORMO. Dyskusja nad potrzebą stworzenia takich jednostek, zarówno w milicji, jak i w ORMO, rozpoczęła się po wydarzeniach poznańskich w 1956 r. Jak już wspominano, rozważano powołanie zupełnie nowej formacji ochotniczej przeznaczonej m.in. do tłumienia wystąpień wolnościowych – Milicji Robotniczej. Zarzucenie tego pomysłu motywowano normalizacją sytuacji w kraju. Zapewne nie bez znaczenia było utworzenie Zmotoryzowanych Odwodów Milicji Obywatelskiej[96]. Do pomysłu powrócono

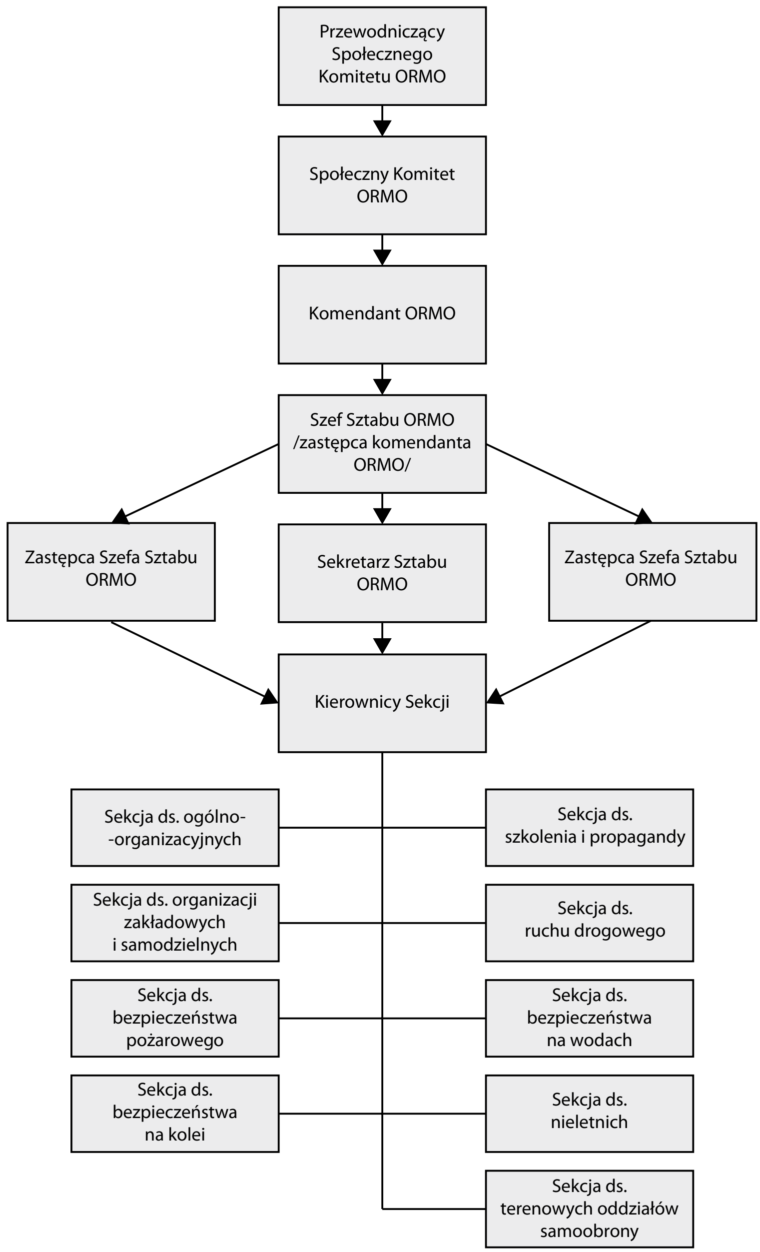
---

93 W województwie koszalińskim funkcję tę pełnił Zdzisław Kanarek, sekretarz KW PZPR (AP Koszalin, KW PZPR, 3158, Informacja KW MO w Koszalinie o rozwoju i działalności koszalińskiej ORMO z 16 XI 1967 r., k. 72). Podobnie było w innych województwach, por. M. Grzegorczyk, *O niektórych postanowieniach ustawy o ORMO*, „Problemy Kryminalistyki" 1967, nr 69, s. 628.

94 AP, Koszalin, KW PZPR, 3158, Ramowy regulamin działania społecznych władz Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej, k. 61–72.

95 AIPN, MSW II, 1585/61/1, Zestawienie półroczne stanu ewidencyjnego ORMO na 30 VI 1970 r., k. 29.

96 ZOMO powołano decyzją prezesa Rady Ministrów z 4 XII 1956 r. (*Ochrona bezpieczeństwa państwa i porządku publicznego w Polsce 1944–1988*, red. T. Walichnowski, Warszawa 1989, s. 152). Do 1 VII 1957 r. powołano jednostki ZOMO w każdym mieście wojewódzkim (E. Dzieciątkowski, T. Jakubczyk, *ZOMO – ważne ogniwo w systemie ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego* [w:] *Czterdziestolecie Milicji Obywatelskiej i Służby Bezpieczeństwa*, Warszawa 1984, s. 184). Zob. też. A. Dudek, T. Marszałkowski, *Walki uliczne w PRL 1956–1989*, Kraków 1999, s. 59–60.

Schemat 7. Struktura organizacyjna społecznych władz ORMO na przykładzie województwa koszalińskiego

Źródło: AP Koszalin, KW PZPR, 3158, Schemat organizacyjnego ustawienia społecznych władz Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej, k. 73.

wraz z inicjatywą tworzenia w ORMO grup specjalistycznych. Możliwość tworzenia ormowskich pododdziałów zwartych została zawarta w cytowanym zarządzeniu nr 94/61 komendanta głównego MO z 27 grudnia 1961 r.

Wydaje się, że do 1968 r. ormowcy korzystali z instrukcji i wzorów działania oddziałów ZOMO na zasadzie dowolności. W programie szkolenia ORMO na rok 1968[97] nie ujęto w ogóle poddziałów zwartych, gdy tymczasem omawiano szczegółowo treści kształcenia pozostałych grup specjalistycznych. Zmianę w tym zakresie przyniosły wydarzenia marcowe 1968 r. Użycie oddziałów ORMO wobec demonstrujących studentów wywołało powszechne wzburzenie społeczne. Nie wdając się w ocenę moralną działań ormowców, która jest jednoznacznie negatywna, należy stwierdzić, że oddziały ORMO w ogóle nie były przygotowane do tego typu interwencji. Braki w wyszkoleniu nadrabiały zaś brutalnością czy wręcz sadyzmem[98]. Podczas rozpraszania tłumów zawiodła także koordynacja działań między poszczególnymi służbami aparatu represji, o czym w sposób delikatny pisał dowodzący akcją w Warszawie płk Henryk Słabczyk[99]. Wyciągając wnioski z takiego stanu rzeczy, kierownictwo MSW wydało zarządzenie nr 00104/68 z 24 października 1968 r., zmienione zarządzeniami nr 027/69 z 18 marca 1969 r.[100] oraz nr 076/69 z 4 listopada 1969 r.[101], dotyczącymi m.in. oddziałów zwartych ORMO. Zgodnie z tymi przepisami oddziały te zostały przewidziane do działań w wypadku poważnych naruszeń porządku i bezpieczeństwa publicznego – obok grup interwencyjnych MSW, rezerwowych oddziałów MO, oddziałów ZOMO, szkół centralnych MSW, rezerwy osobowej jednostek MSW, oddziałów Straży Pożarnej. Określone zostało także wyposażenie ormowców w oddziałach zwartych, na które składały się: ubiór służbowy typu „moro", hełm i kask, indywidualny opatrunek osobisty, okulary przeciwgazowe, jedna jednostka ognia granatów łzawiących, torba na granty łzawiące. Szkolenie oddziałów miało się odbywać wg programu szkolenia ZOMO.

Wydarzenia grudniowe 1970 r. zastały siły ORMO nadal nieprzygotowane do rozpraszania tłumów. Burzliwe i krwawe zajścia w Gdyni, Gdańsku i Szczecinie wykluczyły możliwość użycia oddziałów zwartych ORMO na ulicy. Dowodzący akcjami

---

97 AIPN, MSW, 1585/10647, Program szkolenia Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej na rok 1968, b.p.

98 Na temat działań ormowców w czasie tłumienia wystąpień w marcu 1968 r. zob. szerzej: J. Eisler, *Polski rok 1968*, Warszawa 2006, s. 234 i n.; W. Suleja, *Dolnośląski Marzec '68. Anatomia protestu*, Warszawa, 2006, s. 77 i n., 114 i n.; *Oblicza Marca 1968*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2004, s. 73 i n.; A. Dudek, T. Marszałkowski, *Walki uliczne*…, s. 145 i n.

99 H. Słabczyk, *Działania MO i SB w czasie wydarzeń marcowych 1968 r. w Warszawie*, Departament Szkolenia i Wydawnictw MSW 1969, http://www.marzec1968.pl/portal/m68 [28 XI 2010].

100 Archiwum Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku (dalej: AKWP Gdańsk), 1776/73/1: Zarządzenie nr 027/69 ministra spraw wewnętrznych z 18 III 1969 r. w sprawie powołania i organizacji nieetatowych oddziałów Milicji Obywatelskiej, b.p.

101 AKWP Gdańsk, 1776/73/1, Zarządzenie nr 076/69 ministra spraw wewnętrznych z 4 XI 1969 r. w sprawie działań jednostek resortu spraw wewnętrznych w wypadku poważnego naruszenia porządku i bezpieczeństwa publicznego, b.p.

wykorzystali ormowców przede wszystkim do ochrony zakładów pracy i obiektów użyteczności publicznej oraz służby patrolowej[102]. Inaczej sytuacja przedstawiała się w Elblągu i Krakowie, gdzie ormowcy współdziałali z milicją w tłumieniu zamieszek[103].

Oceną udziału ORMO w wydarzeniach grudniowych oraz jej dalszym rozwojem zajęło się kolegium MSW 2 lutego 1971 r.[104] Zastępca komendanta głównego MO płk Henryk Piotrowski stwierdził, że w czasie wydarzeń grudniowych ormowcy byli bardzo przydatni, szczególnie w jednostkach terenowych, gdzie pełnili służbę patrolową, podczas gdy milicjantów zmobilizowano do ROMO. Wielu dyskutantów postulowało, by ormowcy w czasie tzw. zaburzeń pilnowali porządku w zakładach pracy, przeciwdziałali strajkom, zabezpieczali urządzenia przed zniszczeniem. Dyskusję podsumował minister spraw wewnętrznych Franciszek Szlachcic, mówiąc, że w warunkach wydarzeń w Gdańsku ORMO nic nie mogło zrobić. Duży nacisk kładł na prawidłową dyslokację oddziałów, która miała polegać na przerzucaniu oddziałów w inne środowiska niż te, z których się wywodzili ormowcy, „ponieważ wtedy działa element obcości"[105]. Ministrowi zapewne chodziło o to, że członkowie ORMO w obcym środowisku będą działać bez skrupułów, nie mając obawy, że spotkają na swej drodze znajomych czy kogoś z rodziny.

W przedstawionej na kolegium informacji sporządzanej 20 października 1970 r. dyrektor Biura Prewencji i Ruchu Drogowego KG MO płk Michał Syczewski przedstawił zagadnienie poddziałów zwartych ORMO w następujący sposób: „W ostatnich latach utworzone zostały pododdziały zwarte ORMO do wspierania działań w razie poważnego zagrożenia bezpieczeństwa i porządku publicznego, liczące obecnie ok. 20 tys. ludzi. W początkowym okresie powstawały one żywiołowo i bez dokładnej analizy lokalizacji i doboru członków. W tej sytuacji nie ustrzeżono się wielu błędów. W szeregu wypadków zorganizowano je również w powiatach na bazie terenowych jednostek ORMO. Było to sprzeczne z dyrektywą, w myśl której pododdziały zwarte powinny być organizowane w większych ośrodkach miejskich i na bazie dużych zakładów pracy. Obecnie istnieje potrzeba dokonania poprawek w organizacji i lokalizacji tych sił. Do najlepiej wyposażonych i najliczniejszych pododdziałów należą zorganizowane w Katowicach, Warszawie, Szczecinie, Gdańsku i Łodzi"[106].

---

102 J. Eisler, *Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2000, s. 111; A. Dudek, T. Marszałkowski, *Walki uliczne*…, s. 172 i n.

103 Sprawozdanie KW MO w Gdańsku z grudnia 1970 r., *Rozwój i przebieg działań porządkowych w Elblągu*, s. 4, 6–9, http://www.grudzien70.ipn.gov.pl [11 I 2011]; T. Balbus, Ł. Kamiński, *Wydarzenia grudniowe 1970 roku poza Wybrzeżem*, „Pamięć i Sprawiedliwość" 2002, nr 1, s. 150; A. Dudek, T. Marszałkowski, *Walki uliczne*…, s. 198; J. Eisler, *Grudzień 1970*…, s. 199, 260–261.

104 AIPN, MSW II, 1585/61/1, Protokół nr 1/71 posiedzenia kolegium MSW z 2 II 1971 r., k. 5–17.

105 *Ibidem*, k. 16.

106 AIPN, MSW II, 1585/61/1, Informacja z 29 X 1970 r. o realizacji ustawy o Ochotniczej Rezerwie Milicji Obywatelskiej, k. 22–23.

Rozważania o oddziałach zwartych ORMO snute na kolegium MSW w 1971 r. miały wpływ na opracowanie Wytycznych w sprawie struktury i przeznaczenia pododdziałów zwartych ORMO[107]. Zgodnie z zawartymi tam dyspozycjami pododdziały zwarte ORMO przeznaczone zostały do:

- ochrony porządku i bezpieczeństwa publicznego w czasie i rejonach trwania akcji państwowych, imprez i uroczystości;
- pełnienia służby prewencyjnej na terenie miast i większych osiedli w ramach wzmożonych akcji ogólnoporządkowych bądź problemowych;
- ochrony porządku i zabezpieczenia mienia w przypadkach likwidacji skutków klęsk żywiołowych, katastrof i epidemii;
- działań poszukiwawczych za osobami zaginionymi oraz rzeczami bądź śladami;
- działań na wypadek poważnego zagrożenia porządku i bezpieczeństwa publicznego.

W oddziałach zwartych mogli służyć ormowcy w wieku do 40 lat, sprawni fizycznie, z uregulowanym stosunkiem do służby wojskowej, wykształceniem co najmniej podstawowym, posiadający pozytywną opinię zakładu pracy.

Głównym rejonem operowania pododdziałów zwartych miały być zakłady pracy ochrona urządzeń, linii produkcyjnych, magazynów itp., ale również mogły być kierowane na inne tereny. O użyciu poddziałów w warunkach poważnego zagrożenia (PZ) decydował I sekretarz KW PZPR.

Pododdziały zostały zorganizowane w drużyny (7–10 osób), plutony składające się z trzech drużyn (23–32 osoby), kompanie w składzie trzech lub czterech plutonów (73–132 osoby), bataliony zawierające od trzech do pięciu kompanii (225–666 osób). Drużyny zostały umiejscowione w zakładach pracy, osiedlach i na wsiach, plutony – w zakładach pracy, dzielnicach, rejonach komitetów osiedlowych, miastach i na terenie gminy, kompanie – w większych zakładach pracy lub w kilku mniejszych, na terenie dzielnic, miast oraz powiatu. Bataliony swoim działaniem miały obejmować duże zakłady pracy, powiat, miasto wojewódzkie oraz województwo. W wytycznych określono również system alarmowy oraz sposób szkolenia.

W programie szkolenia ORMO na rok 1974[108] umieszczono treści dla poddziałów zwartych, które zawierały musztrę zwartą, musztrę na pojazdach samochodowych, szyki porządkowe, ochronę i obronę obiektów.

Wraz z nowym podziałem administracyjnym państwa w 1975 r. oddziały zwarte ORMO zorganizowano w każdym województwie[109]. W nowo powstałym wojewódz-

---

107 AIPN, KG MO, 002026/46, Wytyczne szefa Inspektoratu Operacyjnego KG MO z 29 XII 1973 r. w sprawie struktury i przeznaczenia pododdziałów zwartych ORMO, k. 182–187.

108 AIPN, MSW, 00495/1992, Program szkolenia ogólnego i specjalistycznego Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej na rok 1974, b.p.

109 AIPN, KG MO, 002066/46, Dokumenty dotyczące struktury organizacyjnej i składów osobowych oraz kadry dowódczej ORMO i NOMO w kraju, 1975 r.

twie słupskim utworzono np. trzy kompanie – jedną w Słupsku, drugą w Lęborku, trzecia zaś w Człuchowie, oraz trzy samodzielne plutony, operujące w Sławnie, Miastku i Ustce. Słupski batalion liczył 380 ormowców[110].

W wydarzeniach Czerwca ’76 oddziały zwarte ORMO nie brały udziału, w tym sensie, że nie użyto ich do tłumienia wystąpień robotników. Operacja „Lato ’76” zakładała koncentrację oddziałów, pozostawanie w odwodzie i wspólne z milicją patrolowanie miast[111].

W całej organizacji w latach siedemdziesiątych nie zaszły poważniejsze zmiany strukturalne. Nowy statut ORMO z 28 maja 1973 r.[112] wzmacniał rolę Milicji Obywatelskiej w nadzorze i koordynacji działań organizacji względem administracji publicznej. Nowym rozwiązaniem była możliwość tworzenia samodzielnych jednostek ORMO – tzw. placówek. Placówki ORMO mogły powstawać w rejonach odległych od siedzib jednostek MO. Rola placówek przypominała nieco działalność posterunków MO. W placówce ormowcy pełnili dyżury, służbę patrolową oraz wykonywali zadania w ramach swoich kompetencji. Na koniec 1979 r. organizacja zanotowała 457 600 członków[113].

Kryzys organizacyjny po sierpniu 1980 r. i odbudowa ORMO w okresie stanu wojennego

Zadania postawiane przed ORMO w latach siedemdziesiątych, m.in. pilnowanie porządku w zakładach pracy i przeciwdziałanie strajkom, poniosły fiasko w czasie strajków lipcowo-sierpniowych 1980 r. W raportach aparatu represji w ogóle nie wspomina się o organizacjach zakładowych ORMO w strajkujących zakładach pracy. Najwyraźniej nie przejawiały one jakiejkolwiek działalności. Potwierdza to analiza dyrektora Biura Prewencji KG MO płk. Eugeniusza Grabowskiego[114]. W analizie tej dyrektor stwierdza, że ormowcy w znaczącej większości podporządkowali się poleceniom komitetów strajkowych, gdyż „prowadzenie działalności wbrew decyzjom komitetów strajkowych groziło członkom ORMO zwolnieniem z pracy i pozbawieniem prawa do wynagrodzenia za czas strajku [*sic!*]”[115]. Pułkownik przestrzegał kierownictwo MSW, że nie można mieć gwarancji, iż członkowie ORMO będą popierali

110 *Ibidem*, k. 112–114.

111 Takie zadania dla ORMO zostały określone w zarządzeniu nr 040/76 ministra spraw wewnętrznych z 10 VI 1976 r. i załączonym do niego programie ćwiczeń „Lato ’76” (AIPN, Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Słupsku (dalej: KW MO Słupsk), 01044/47, Ćwiczenia „Lato ’76” w województwie słupskim, b.p.; *Czerwiec 1976 w materiałach archiwalnych*, wybór, wstęp i oprac. J. Eisler, Warszawa 2001, s. 35–36.

112 MP, nr 26, poz. 159.

113 AIPN, MSW, 1585/90, Informacja dyrektora Biura Prewencji KG MO z 19 I 1981 r. w sprawie struktury i zadań ORMO w obecnej sytuacji społeczno-politycznej, k. 47.

114 *Ibidem*, k. 51–54.

115 *Ibidem*, k. 51–52.

i realizowali wszystkie postawione przed nimi zadania. Decydenci milicyjni nie posiadali statystyki odnośnie do przynależności ormowców do NSZZ „Solidarność". Z rozpoznania (zapewne prowadzonego przez funkcjonariuszy SB) wynikało, że większość ormowców skupiona w zakładowych jednostkach ORMO zapisała się do nowego związku zawodowego.

Na koniec 1980 r. organizacja zanotowała niewielki wzrost liczebności swoich szeregów (o 0,8 proc.). Stan członków ORMO wyniósł 461 394 osób[116]. W drugim półroczu 1980 r. do organizacji przyjęto 7634 członków, a zwolniono w wyniku kolejnej weryfikacji 12 623 osób[117]. Powodem zwolnień były przede wszystkim – brak aktywności oraz nieidentyfikowanie się z celami ORMO. W Katowicach i Gdańsku odnotowano przypadki występowania z organizacji. W ten sposób odeszło z ORMO w drugim półroczu 1980 r. w Katowicach 215, a w Gdańsku 185 ormowców[118]

Przed wprowadzeniem stanu wojennego kierownictwo MSW i KG MO usiłowało wypracować nową koncepcję funkcjonowania ORMO i wprzęgnąć ją w zwalczanie ruchu „Solidarność". Pierwsze projekty funkcjonowania ORMO w nowej rzeczywistości polityczno-społecznej zostały przedstawione podczas posiedzenia Zespołu Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego Sztabu MSW Operacji „Lato '80"[119] 2 grudnia 1980 r. Zakładano stworzenie nowej struktury ORMO, rozwój pododdziałów zwartych, utworzenie w zakładach pracy Milicji Robotniczej[120].

Ostatecznie w Biurze Prewencji KG MO miano opracować wytyczne[121]:

- organizowania i działań podpodziałów zwartych ORMO na wypadek PZ;
- działalności jednostek ORMO w zakładach pracy;
- działalności ORMO w miejscach publicznych;
- organizowania i działalności grup samoobrony na terenach wiejskich.

Nie wiadomo, czy takie wytyczne na piśmie powstały[122]. Pewne jest, że kierownictwo MSW i KG MO przejawiało zainteresowanie wzrostem liczebności i wyszkoleniem pododdziałów zwartych ORMO.

---

116 *Ibidem.*

117 *Ibidem.*

118 *Ibidem*, k. 48.

119 Sztab MSW Operacji „Lato '80" został powołany zarządzeniem nr 031/80 ministra spraw wewnętrznych z 16 VIII 1980 r. W jego skład wchodzili przedstawiciele MSW i KG MO. W ramach sztabu powołano zespoły robocze: Zespół Rozpoznania i Działań Operacyjno-Politycznych, Zespół Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego, Zespół Zabezpieczenia Technicznego i Materiałowego, Zespół Informacyjny, Sekretariat Sztabu (AIPN, MSW, 35/12, k. 62–63, 65–66, http://www.ipn.gov.pl/ftp/sierpien80 [10 II 2011]; *Stan wojenny w dokumentach władz PRL (1980–1983)*, wybór, wstęp i oprac. B. Kopka, G. Majchrzak, Warszawa 2001, s. 14).

120 AIPN, MSW, 00/133/200, Protokół nr 23 posiedzenia Zespołu Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego Sztabu MSW Operacji „Lato '80" z 2 XII 1980 r., k. 220–226, http://www.ipn.gov.pl/ftp/sierpien80 [10 II 2011].

121 AIPN, MSW, 00/133/200, Notatka urzędowa z 21 VIII 1981 dotycząca realizacji przedsięwzięć wynikających z dyrektywy nr 01/80 ministra spraw wewnętrznych, k. 89–90, http://www. ipn.gov.pl/ftp/sierpień 80 [10 II 2011].

122 Autor nie na trafił na tego rodzaju wytyczne, pomimo wnikliwej kwerendy w archiwach wymienionych we wstępie artykułu.

W opracowanej w KG MO informacji dla ministra MSW gen. Czesława Kiszczaka zestawiono siły i środki na wypadek działań jednostek MO w sytuacjach szczególnych. Na okres sytuacji normalnej (P), poważnego zagrożenia (PZ) i stanu wojennego (W) zamierzano wykorzystać 28 152 ormowców zorganizowanych w pododdziałach zwartych[123]. W miarę postępowania prac nad przygotowaniem wprowadzenia stanu wojennego aktualizowano siły ORMO, które miały zostać wykorzystane. W zestawieniu z 15 października 1981 r. zamierzano wykorzystać 28 152 ormowców w pododdziałach zwartych i 48 544 w wiejskich grupach samoobrony, czyli razem 70 696 ormowców[124]. Do ochrony obiektów gospodarki żywnościowej przewidziano 2516 członków ORMO[125]. Wykorzystanie pododdziałów zwartych ORMO w pierwszych dniach stanu wojennego obrazuje tabela[126].

Tabela 1. Działania pododdziałów zwartych ORMO w pierwszych tygodniach stanu wojennego

Lp.	Dzień działań	Rejon działania	Charakter działań/ Użyte środki	Liczba ormowców
1	14 XII 1981	Huta „Katowice” w Katowicach	Odblokowanie. Nie stosowano środków przymusu	170
2	14 XII 1981	Huta „Baildon” w Katowicach	Odblokowanie. Nie stosowano środków przymusu	170
3	14–20 XII 1981	Głogów, Lubin, Polkowice, Legnica	Demonstracja siły	100
4	15 XII 1981	KWK Jastrzębie”, „Moszczenica”, „Manifest Lipcowy”	Odblokowanie. Środki chemiczne, armatki wodne, pałki, broń palna	370
5	15 XII 1981	Dolnośląska Fabryka Instrumentów „Defil” w Lubinie	Odblokowanie. Pałki	15
6	16 XII 1981	KWK „Wujek” w Katowicach	Odblokowanie. Środki chemiczne, armatki wodne, pałki, broń palna	370

[123] AIPN, MSW, 00133/201, Pismo zastępcy komendanta głównego MO z 13 X 1981 r. do ministra spraw wewnętrznych gen. Czesława Kiszczaka, k. 108, http://www.ipn.gov.pl/ftp/sierpien80 [15 XI 2011].

[124] AIPN, MSW, 00/133/201, Zestawienie sił Milicji Obywatelskiej i innych pozostających w dyspozycji KW MO oraz odwodów centralnych w okresie obowiązywania stanu wojennego, k. 142, http://www.ipn.gov.pl/ftp/sierpien80 [12 V 2011].

[125] AIPN, MSW, 00133/201, Wykaz obiektów gospodarki żywnościowej ochranianych przez MO i Straż Przemysłową oraz sił przewidzianych do zabezpieczenia, k. 145, http://www.ipn.gov.pl/ftp/sierpien80 [15 XI 2011].

[126] Zob. też: A. Paczkowski, *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 22 VII 1983*, wyd. 2, Warszawa 2007, s. 91, 93–95.

7	17 XII 1981	Zakłady Górnicze „Rudna” w Polkowicach	Odblokowanie. Środki chemiczne, armatki wodne, pałki, broń palna	80
8	18 XII 1981	Elbląg	Działania rozpraszające. Środki chemiczne, armatki wodne, pałki	200
9	23 XII 1981	Huta „Katowice” w Katowicach	Odblokowanie. 130 czołgów, 47 bojowych wozów piechoty,	500
10	23 XII 1981	Huta „Katowice” w Katowicach	Blokada	200

Źródło: AIPN, MSW, 00/133/201, Działania porządkowe MO i WP po ogłoszeniu stanu wojennego, k. 178–191, http://www.ipn.gov.pl/ftp/sierpien80 [12 IV 2011].

Wydaje się, że milicyjne dane odnośnie do działań poddziałów zwartych ORMO w pierwszym miesiącu stanu wojennego są niepełne. Zestawienie było sporządzone województwami. Wiele województw w ogóle nie uwzględniło działań ORMO. Tytuł informacji pozwala na przypuszczenie, że KG MO zwróciła się do komend wojewódzkich MO o zestawienie jedynie działań milicji i wojska. Udział ORMO uwzględniły jedynie KW MO w Katowicach, Elblągu i Legnicy.

Oddzielnym zagadnieniem było tworzenie na czas PZ, a następnie stanu wojennego (W) grup samoobrony składających się z emerytowanych funkcjonariuszy MSW. Pierwsze koncepcje ich wykorzystania do działań porządkowo-ochronnych i rozpoznawczych pojawiły się na posiedzeniu Zespołu Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego Sztabu MSW Operacji „Lato ’80” 14 listopada 1980 r.[127] W grudniu 1980 r. na kolejnym posiedzeniu zespołu dyskutowano nad zakresem zadań dla przyszłych grup samoobrony. Przedstawiono trzy propozycje: wykorzystania grup do ochrony obiektów MSW, do niektórych prac w jednostkach MO oraz do ochrony własnych rodzin[128]. Ostatecznie 13 stycznia 1981 r. przyjęto Zasady systemu samoobrony rodzin funkcjonariuszy oraz emerytów i rencistów MO i SB w miejscu zamieszkania garnizonu warszawskiego[129].

[127] AIPN, MSW, 00/133/200, Protokół nr 20 konsultacji założeń sztabowych przewidzianych do realizacji przez Biura KG MO w wypadku strajku generalnego z 2 XII 1980 r., k. 204, http://www.ipn.gov.pl/ftp/sierpien80 [12 IV 2011].

[128] AIPN, MSW, 00/133/200, Protokół nr 23 posiedzenia Zespołu Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego Sztabu MSW Operacji „Lato ’80” z 2 XII 1980 r., k. 220–222, http://www.ipn.gov.pl/ftp/sierpien80 [12 IV 2011].

[129] AIPN, MSW, 00/133/201, Pismo zastępcy kierownika Sztabu MSW gen. Józefa Beima do dyrektorów departamentów MSW z 21 I 1981 r., k. 6–14, http://www.ipn.gov.pl/ftp/sierpien80 [12 IV 2011].

Grupy miały zostać zorganizowane w każdym rejonie służbowym (dzielnicy) działania dzielnicowego w mieście oraz posterunkowego na wsi. W skład grup mogli wchodzić pracownicy, emeryci i renciści MO, SB, Wojsk Ochrony Pogranicza, Nadwiślańskich Jednostek MSW oraz szkół resortowych garnizonu warszawskiego. Na czele grupy stał najstarszy stopniem emerytowany milicjant. Nadzór nad grupami samoobrony powierzono dzielnicowym i posterunkowym MO. Emeryci i renciści MSW podczas patroli, posterunków[130], dyżurów oraz punktów obserwacji mieli zwracać uwagę na miejsca zamieszkania rodzin funkcjonariuszy oraz emerytów i rencistów resortu spraw wewnętrznych, rozpoznawać wrogie zjawiska i nastroje wobec ochranianych środowisk, ujawniać ulotki i wrogie napisy, udzielać pomocy organom MO i innym służbom porządkowym w zakresie przestrzegania porządku i bezpieczeństwa publicznego, udzielać pomocy przy ewentualnym rozśrodkowaniu i ewakuacji zagrożonych rodzin funkcjonariuszy MSW.

Przyjęte „zasady samoobrony" zostały rozciągnięte na pozostałe części kraju. W planach przygotowujących wprowadzenie stanu wojennego uwzględniono użycie grup samoobrony w każdym województwie. W całym kraju do działań planowano wykorzystać 17 428 emerytów i rencistów MSW[131].

Wprowadzenie stanu wojennego przyniosło zmianę „zasad samoobrony". 14 grudnia 1981 r. zastępca ministra spraw wewnętrznych gen. Bogusław Stachura wydał nowe „zasady", rozszerzając zaplecze mobilizacyjne o członków ORMO oraz aktywistów partyjnych[132]. W zawartości nowego aktu normatywnego niewiele zmieniono. Postawiono jednak nowy cel samoobrony – ochrona miejsc zamieszkania rodzin funkcjonariuszy, emerytów i rencistów MSW, członków ORMO oraz aktywistów PZPR przed ewentualnymi atakami, aktami terroru, różnymi formami napaści i szykanami. Dowódcami grup zostali mianowani dzielnicowi w mieście i posterunkowi na wsi. Osoby działające w grupach samoobrony zostały wyposażone w broń palną, ręczne miotacze gazu łzawiącego oraz pałki. Zastępca ministra zezwalał na użycie środków przymusu bezpośredniego, z bronią włącznie, w razie odpierania ataków przeciwnika zgodnie z obowiązującymi przepisami[133].

---

[130] Posterunek uliczny był statyczną formą służby prewencyjnej. Funkcjonariusze MO najczęściej pełnili taką służbę w budkach milicyjnych ustawionych w zagrożonych rejonach miasta. Zob. GAP, 4/50, Rozkaz nr 6/55 komendanta głównego MO z 2 IV 1955 r. wprowadzający tymczasowy regulamin o zasadach organizacji i wykonywaniu służby funkcjonariuszy MO na posterunkach ulicznych i patrolach, k. 113.

[131] AIPN, MSW, 00/133/201, Zestawienie sił Milicji Obywatelskiej i innych pozostających w dyspozycji KW MO oraz odwodów centralnych w okresie obowiązywania stanu wojennego, k. 142, http://www.ipn.gov.pl/ftp/sierpien80 [12 V 2011].

[132] AIPN, MSW, 1585/16448, Zasady systemu samoobrony i ochrony rodzin funkcjonariuszy oraz emerytów i rencistów MO i SB, członków ORMO i aktywistów partyjnych zamieszkałych na terenie garnizonu warszawskiego, k. 1–3.

[133] W ówczesnym czasie użycie broni palnej regulowało rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych z 21 XII 1955 r. w sprawie określenia przypadków, w których dopuszczalne jest użycie broni przez Milicję Obywatelską oraz trybu postępowania przy użyciu broni (DzU PRL 1955, nr 46, poz. 313);

Z udziału w grupach samoobrony wyłączono ormowców, którzy przydzieleni byli do pododdziałów zwartych. Grupy samoobrony mogły jednak być wspierane przez te pododdziały, jak również przez pododdziały ZOMO. O działalności grup samoobrony podczas stanu wojennego niewiele wiadomo. W zestawieniach dotyczących działań bojowych jednostek MSW i ORMO nie wyszczególniano tych grup. Grupy samoobrony nie miały żadnego ustawowego umocowania prawnego. W związku z tym decyzją komendanta głównego MO z 8 lutego 1982 r. zostały przekształcone w specjalistyczne jednostki ORMO – oddziały polityczno-obronne[134].

Ustawa o ORMO i przepisy wykonawcze uniemożliwiały zupełne podporządkowanie organizacji i wykorzystanie jej przez MO w okresie stanu wojennego. W 1982 r. w KG MO powstała koncepcja zmiany tego stanu rzeczy[135]. Postulowano przede wszystkim zmiany ustawowe, które umożliwiłyby całkowity nadzór milicji nad organizacja ormowską. Krytyce poddano szczególnie społeczne komitety ORMO, jako niewywiązujące się ze swoich obowiązków. Zarzucano ormowcom z grup specjalistycznych wchodzenie w kompetencje placówek oświaty i wychowania, Straży Przemysłowej, Straży Ochrony Kolei, Wodnego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego. Wytykano władzom wojewódzkim ORMO masowy i zupełnie przypadkowy nabór członków do organizacji oraz niekorzystanie z ustawowych środków dyscyplinarnych.

W związku z taką sytuacją postulowano trzy warianty zmian strukturalnych. W pierwszym wariancie proponowano powołać Centralny Społeczny Komitet ORMO, który by określał kierunki działania organizacji i nadzorował pracę wojewódzkich społecznych komitetów ORMO. W drugim wariancie opowiadano się za powołaniem komendanta głównego ORMO oraz centralnego sztabu ORMO umiejscowionego w KG MO i rozwiązaniem społecznych struktur organizacji. Wszystkie zadania związane z ORMO miały zostać przejęte przez komendantów jednostek terenowych MO. Trzeci wariant zakładał rozwiązanie organizacji i powołanie w jej miejsce nowej[136] z podziałem na komendy lub zarządy (główny, wojewódzkie, miejskie i gminne). Zasady działania nowej organizacji miały być oparte na wzorach Zarządu Ochotniczych Straży Pożarnych.

---

pałki służbowej – zarządzenie nr 073 ministra spraw wewnętrznych z 29 III 1956 r. w sprawie wprowadzenia do użytku służbowego w Milicji Obywatelskiej pałki gumowej oraz określenia zasad jej użycia (GAP, 175/3, opublikowane: P. Majer, *Pierwsze zarządzenie o użyciu pałki gumowej*, „Policyjny Biuletyn Szkoleniowy" 1994, nr 1–2, s. 40–42); ręcznego miotacza gazu łzawiącego – rozkaz nr 6/68 komendanta głównego MO z 13 IX 1968 r. wprowadzający tymczasowo do stosowania przez organy MO ręczny miotacz gazowy – RMG-66 (AIPN, KG MO, 01225/767, k. 99–101).

134 *Stan wojenny w Polsce 1981–1983*, red. A Dudek, Warszawa 2001, s. 293–294.

135 AIPN, MSW, 1591/54, Koncepcja zmian struktury i zadań Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej dyrektora Biura Prewencji KG MO ppłk R. Poczlarka z 28 XI 1982 r., k. 12–14.

136 Proponowano następujące nazwy: „Ochotnicza Społeczna Służba Porządkowo-Ochronna", „Społeczna Służba Porządkowa", „Obywatelska Straż Porządkowa", „Porządkowa Straż Obywatelska" (*ibidem*, k. 13).

W dalszej części pisma stwierdzano, że zdecydowana większość aktywu i członków ORMO opowiada się za drugim wariantem. Ponadto proponowano rozszerzyć uprawnienia ormowców o używanie środków przymusu bezpośredniego (broń palna, pałka służbowa, ręczny miotach gazu łzawiącego, kajdanki), zapewnienie zwolnień z pracy bez ograniczeń na czas zagrożenia porządku publicznego bez możliwości rozwiązania stosunku pracy z ormowcem. Postulowano też zobowiązać zakłady pracy oraz organy administracji państwowej i samorządowej do zapewnienia jednostkom ORMO lokali, środków łączności, transportu oraz częściowego finansowania organizacji. Wśród udogodnień natury socjalnej proponowano zapewnić ormowcom w umundurowaniu bezpłatne przejazdy miejskimi środkami komunikacji zbiorowej, objęcie lecznictwem MSW, zwiększenie emerytury o 5 proc. po 20 latach działalności w organizacji.

Prace nad nowymi rozwiązaniami ustawowymi rozpoczęto po zawieszeniu stanu wojennego. Kierownictwo MSW i MO doceniało wkład ormowców w działania pacyfikacyjne w okresie stanu wojennego, ale również widziało braki i niedociągnięcia w organizacji ormowskiej. W latach 1981–1983 zanotowano spadek liczby członków o ponad 82 tys., tj. o 45,2 proc. Na koniec 1983 r. stan członków ORMO wyniósł 317 400 osób[137].

Postulowano, by w kolejnych latach wzmocnić rolę zastępców komendantów ORMO ds. polityczno-wychowawczych oraz wprowadzić nowe, skuteczniejsze metody pracy ideowo-wychowawczej z ormowcami; usprawnić działalność pododdziałów zwartych i uzupełnić ich stany osobowe; rozwijać jednostki terenowe ds. prewencji, rozbudowywać jednostki zakładowe oraz jednostki specjalistyczne. Prócz znanych z poprzednich lat jednostek specjalistycznych powołano dwie nowe – oddziały polityczno-obronne przy komitetach PZPR wszystkich szczebli oraz jednostki ds. walki ze spekulacją[138]. Pierwsze powstały z przekształcenia grup samoobrony i miały służyć do ochrony obiektów PZPR, zwalczania wrogiej propagandy i dywersji oraz działań porządkowych w pobliżu tych obiektów. Drugie jednostki powstały w związku z wprowadzeniem ustawy o zwalczaniu spekulacji[139].

Pierwsze zmiany ustawowe w zakresie funkcjonowania ORMO przyniosła ustawa z 14 lipca 1983 r. o urzędzie ministra spraw wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów[140]. Na mocy ustawy w miejsce niektórych terenowych jednostek MO powstały urzędy spraw wewnętrznych, co obrazuje schemat 8.

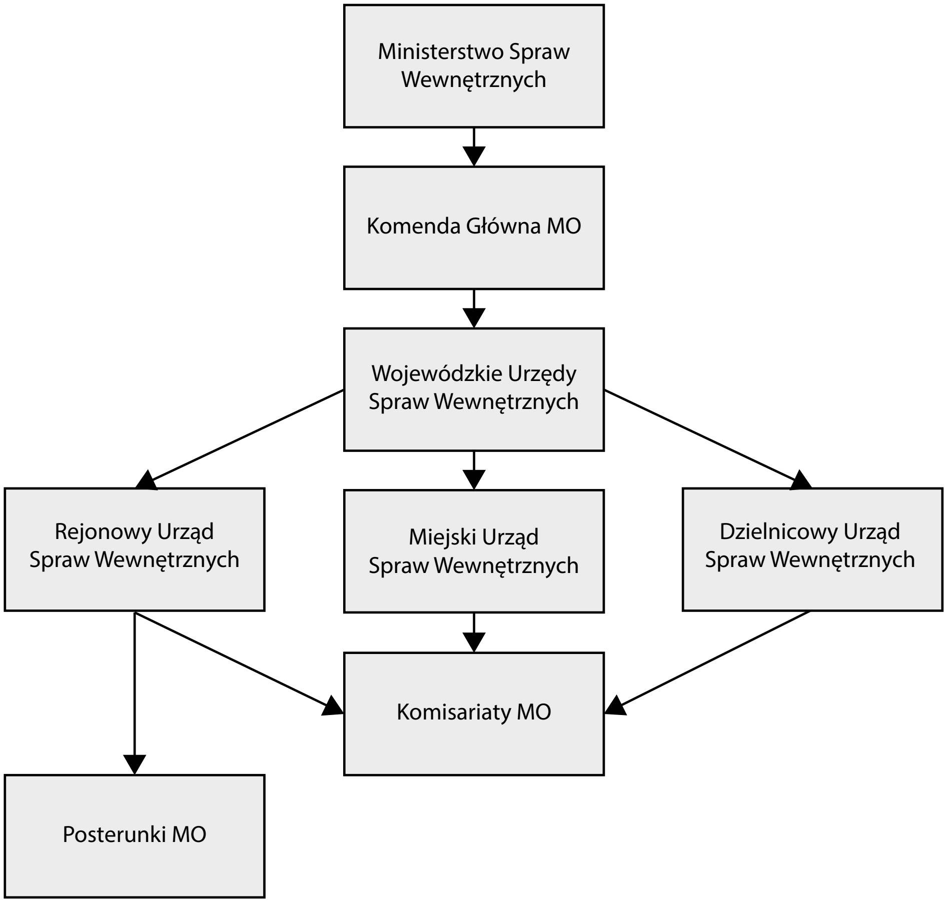
---

137 J. Pytel, *Ochotnicza Rezerwa*..., s. 301–302.

138 AIPN Wr, 442/2529, Kierunki działania ORMO na lata 1983–1986 zatwierdzone przez zastępcę komendanta głównego MO płk. Zenona Trzcińskiego 16 V 1983 r., b.p.; AIPN, MSW, 1591/51, Wypisy z wybranych dokumentów i opracowań obowiązujących kierunków działania Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej na przestrzeni lat 1982–1986 dla potrzeb zastępców komendantów ORMO ds. polityczno-wychowawczych, b.p. Zob. też: *Stan wojenny w Polsce*..., s. 46–47.

139 Ustawa z 25 IX 1981 r. o zwalczaniu spekulacji, DzU PRL 1981, nr 24, poz. 124.

140 DzU PRL 1983, nr 38, poz. 172.

Schemat 8. Zmiany w resorcie spraw wewnętrznych wprowadzone ustawą z 14 lipca 1983 r. o urzędzie ministra spraw wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów

Źródło: Ustawa z 14 lipca 1983 r. o urzędzie ministra spraw wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów, DzU PRL 1983, nr 38, poz. 172.

Ustawa stanowiła, że minister spraw wewnętrznych sprawuje nadzór nad ORMO. Umożliwiała ponadto użycie jednostek ORMO w razie zagrożenia bezpieczeństwa państwa lub zakłócenia porządku publicznego oraz wyposażenie ich w środki przymusu bezpośredniego, z bronią palną włącznie[141]

[141] Art. 11 ustawy z 14 VII 1983 r.

Na podstawie delegacji ustawowej Rada Ministrów wydała rozporządzenie dotyczące użycia jednostek ORMO[142]. Przepisy aktu normatywnego regulowały przede wszystkim kwestię użycia jednostek formacji w czasie PZ. Ormowcy mogli wtedy działać indywidualnie, zespołowo, samodzielnie w pododdziałach zwartych oraz razem z funkcjonariuszami MO. Kierowanie pododdziałami zwartymi ORMO powierzano funkcjonariuszowi MO lub innej osobie mającej odpowiednie kwalifikacje. Szef WUSW mógł zarządzić skoszarowanie ormowców. Podczas skoszarowania członkowie ORMO otrzymywali takie samo uposażenie jak milicjanci. W czasie działań ormowcy mogli używać na takich samych zasadach co funkcjonariusze MO środków przymusu bezpośredniego oraz broni palnej.

Schyłek działalności i likwidacja ORMO

Wypracowane koncepcje odnośnie do ORMO w okresie stanu wojennego były realizowane także po jego zniesieniu. Zadania formacji na lata 1983–1985 zatytułowano: „Krajobraz po bitwie"[143]. Nakreślone kierunki rozwoju organizacji obejmowały przede wszystkim rozbudowę jednostek specjalistycznych oraz współdziałanie z MO w akcjach milicyjnych „Spokój" i „Porządek"[144]. Trwały również prace nad zmianą ustawy o ORMO.

Ocena działalności formacji w roku 1984 wypadła raczej negatywnie. Stwierdzono, że w nastąpił regres pod względem liczebności, wypełniania zadań oraz ideowym. Pomimo kłopotów kadrowych w listopadzie 1984 r. Rada Ministrów przyjęła uchwałę nr 129-318/84 zaakceptowaną przez Sekretariat KC PZPR dotyczącą weryfikacji kadry kierowniczej ORMO[145]. Weryfikacja polegała na ocenie przydatności ormowców na stanowiskach kierowniczych, eliminacji osób z rezerwy kadrowej, przeniesieniu członków ORMO niespełniających określonych warunków na stanowiskach

---

142 Rozporządzenie Rady Ministrów z 22 III 1984 r. w sprawie zasad użycia jednostek Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej oraz formacji powołanych do ochrony porządku publicznego lub mienia społecznego, a także zasad użycia przez członków (pracowników) tych jednostek i formacji środków przymusu bezpośredniego i broni palnej, DzU PRL 1984, nr 19, poz. 89.

143 AIPN, MSW, 1591/51, Wypisy z wybranych dokumentów i opracowań obowiązujących kierunków działania Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej na przestrzeni lat 1982–1986 dla potrzeb zastępców komendantów ORMO ds. polityczno-wychowawczych, b.p.

144 Głównym zadaniem tych akcji było oddziaływanie prewencyjne, a więc przeciwdziałanie popełnianiu przestępstw i wykroczeń.

145 AIPN, MSW, 1591/51, Wypisy z wybranych dokumentów i opracowań obowiązujących kierunków działania Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej na przestrzeni lat 1982–1986 dla potrzeb zastępców komendantów ORMO ds. polityczno-wychowawczych, b.p.

kierowniczych na niższe funkcje. Na koniec 1984 r. stan liczebny formacji wyniósł 308 700 członków[146].

Ożywienia organizacyjnego władze milicyjne oczekiwały poprzez podniesienie poziomu wyszkolenia politycznego ormowców. W latach 1985–1986 szkolenie to miało obejmować:

- pogłębianie znajomości dyrektyw, uchwał i aktualnych decyzji partii;
- kształtowanie i utrwalanie zaangażowanej postawy;
- usprawnienie umiejętności dowódczych na wszystkich szczeblach;
- podnoszenie wiedzy politycznej i ideologicznej;
- usprawnienie form i metod zapobiegania oraz zwalczania przestępczości kryminalnej i antysocjalistycznej[147].

Istotne zmiany w funkcjonowaniu organizacji przyniosła nowelizacja ustawy o Ochotniczej Rezerwie Milicji Obywatelskiej z 19 marca 1987 r.[148] Uszczegółowienie rozwiązań ustawowych nastąpiło w statucie ORMO z 15 lipca 1987 r.[149] Akty normatywne wprowadzały trzy rodzaje członkostwa: zwykłe, honorowe oraz wspierające. Członkiem formacji mógł zostać pełnoletni obywatel polski wyróżniający się nienaganną postawą obywatelską i dający rękojmię należytego wykonywania obowiązków członka ORMO.

W ustawie i statucie powtórzono zapisy z ustawy o urzędzie ministra spraw wewnętrznych o możliwości użycia pododdziałów zwartych ORMO i ich skoszarowaniu. Nowością prawną było wyposażenie ormowców w aerozolowe środki obezwładniające, czyli w ręczne miotacze gazu łzawiącego[150], oraz danie im możliwości wykonania czynności niecierpiących zwłoki, mających na celu niedopuszczenie do zatarcia śladów i dowodów popełnienia przestępstwa lub wykroczenia.

W kwestiach dyscyplinarnych wprowadzono na wzór milicyjny sądy honorowe. Rozszerzono także katalog nagród. W art. 17 ustawy stwierdzano, że członek ORMO, który wykazał się ofiarnością i uzyskał dobre wyniki w służbie, mógł być wyróżniony pochwałą, nagrodą pieniężną lub rzeczową, odznaką honorową „Zasłużonemu Działaczowi ORMO" albo „Za Zasługi w Ochronie Porządku Publicznego" lub też inną odznaką.

Poważne zmiany zostały poczynione w sprawach organizacyjnych. Podstawową komórką organizacyjną ORMO była jednostka. Jednostka musiała liczyć co najmniej

---

146 J. Pytel. *Ochotnicza Rezerwa*…, s. 308.

147 AIPN, MSW, 1591/51, Wypisy z wybranych dokumentów i opracowań obowiązujących kierunków działania Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej na przestrzeni lat 1982–1986 dla potrzeb zastępców komendantów ORMO ds. polityczno-wychowawczych, b.p.

148 DzU PRL 1987, nr 9, poz. 54.

149 AIPN, MSW, 1585/10647, Zarządzenie ministra spraw wewnętrznych z 15 VII 1987 r. w sprawie nadania statutu organizacji „Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej", b.p.

150 Funkcjonariusze MO zostali wyposażeni w ten środek przymusu bezpośredniego w 1968 r. (AIPN, KG MO, 01225/767, Rozkaz nr 6/68 komendanta głównego MO z 13 IX 1968 r. wprowadzający tymczasowo do stosowania przez organy MO ręczny miotacz gazowy – RMG-66, k. 99–101).

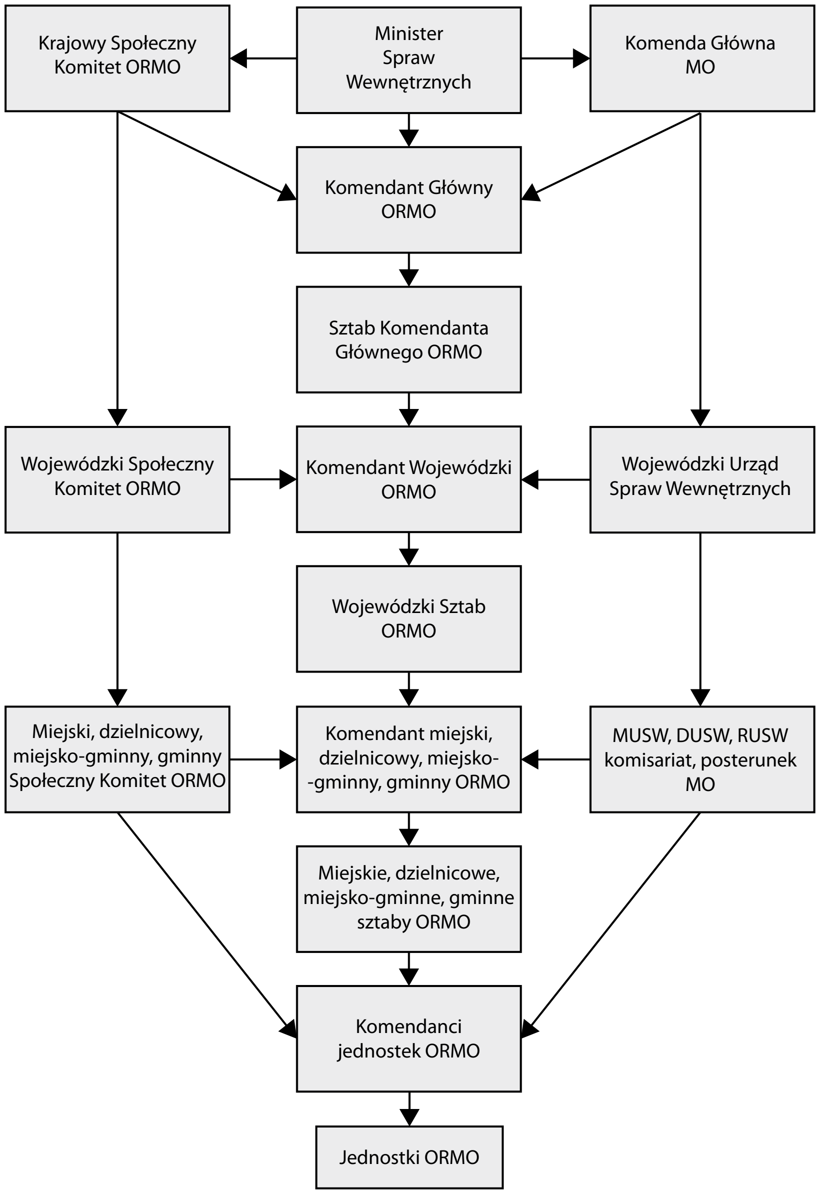
sześciu członków. Była powoływana przez właściwego komendanta ORMO i szefa urzędu spraw wewnętrznych lub komendanta komisariatu albo posterunku MO. Jednostki ORMO zostały podzielone na jednostki terenowe, zakładowe i specjalistyczne. Wśród jednostek terenowych wyróżniano: organizacje gminne, miejsko-gminne, dzielnicowe oraz miejskie. Jednostki specjalistyczne podzielono na jednostki ds. ruchu drogowego, ds. porządku na wodach, ds. porządku na terenach kolejowych, ds. nieletnich, ds. prewencji, ds. ochrony przyrody i środowiska, ds. przeciwpożarowych, ds. ochrony granic oraz w razie potrzeb inne. Nadal można było tworzyć placówki ORMO na terenach odległych od siedzib urzędów spraw wewnętrznych, komisariatów lub posterunków MO. Wszystkie jednostki działające na terenie województwa tworzyły wojewódzką organizację ORMO.

Jednostki terenowe miały za zadanie przede wszystkim ochronę porządku publicznego, mienia społecznego, mienia obywateli, zapobieganie zjawiskom patologii społecznej, ochronę obiektów państwowych, uczestnictwo w akcjach ratowniczych i czynach społecznych, nadzór nad osobami niedostosowanymi społecznie. Jednostki zakładowe miały dbać o utrzymanie porządku na terenie zakładu pracy, uczestniczyć w akcjach ratowniczych, ujawniać marnotrawstwo, niegospodarność oraz brak troski o majątek zakładowy. Jednostki specjalistyczne wypełniały zadania stosownie do swojego przeznaczenia. Pododdziały zwarte miały na celu uczestnictwo w działaniach jednostek resortu spraw wewnętrznych w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa państwa lub zakłócenia porządku publicznego, pełnienie służby patrolowej w wieloosobowych patrolach, udział w działaniach pościgowych, udział w likwidacji skutków klęsk żywiołowych i katastrof, zapewnienie porządku na imprezach i uroczystościach.

Na czele formacji stał komendant główny ORMO, który sprawował swoją funkcję przy pomocy sztabu. Władze terenowe stanowili komendanci ORMO zgodnie z podziałem terytorialnym organizacji. Nadzór nad formacją sprawował minister spraw wewnętrznych przy pomocy jednostek terenowych, natomiast nadzór społeczny pełniły społeczne komitety ORMO.

W skład Krajowego Społecznego Komitetu ORMO wchodzili wybrani ormowcy, przedstawiciele Rady Państwa, władz centralnych PZPR, ZSL, SD, ZSMP, związków zawodowych, prokuratury, ministra spraw wewnętrznych, obrony narodowej oraz sprawiedliwości. Na szczeblu terenowym zaś – przedstawiciele władz odpowiednio do tego szczebla, z tym że w miejsce przedstawiciela Rady Państwa wchodził przedstawiciel rady narodowej. Zupełnie inny skład miały społeczne komitety miejsko-gminne i gminne, gdyż składały się wyłącznie z wybranych członków ORMO. Tym samym na najniższym szczeblu społeczny nadzór nad organizacją był iluzoryczny, gdyż ormowcy nadzorowali samych siebie.

Strukturę organizacyjną ORMO po wprowadzonych zmianach ustawowych prezentuje schemat 9.

Schemat 9. Struktura organizacyjna ORMO po wprowadzonych zmianach ustawowych w 1987 r.

Źródło: Ustawa z 19 marca 1987 o zmianie z ustawy o Ochotniczej Rezerwie Milicji Obywatelskiej, DzU PRL 1987, nr 9, poz. 54; AIPN, MSW, 1585/10647, Zarządzenie ministra spraw wewnętrznych z 15 lipca 1987 r. w sprawie nadania statutu organizacji „Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej".

Zmiany polityczne zachodzące w Polsce w latach 1988–1989 zahamowały działalność ORMO. Organizacja coraz częściej była poddawana krytyce. Opracowane kierunki działania formacji na rok 1989 pozostały jedynie na papierze[151]. Po wyborach parlamentarnych 4 czerwca 1989 r. na łamach prasy i w Sejmie rozpoczęła się dyskusja nad sensem istnienia organizacji. 24 sierpnia 1989 r. poseł Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego (OKP) Bogdan Kopczyński oraz Józef Kowalczyk zgłosili interpelację poselską w sprawie działalności ORMO[152]. Następnie grupa osiemnastu posłów OKP złożyła do laski marszałkowskiej projekt ustawy o likwidacji ORMO. Uzasadnienie zawierało zawyżoną liczbę ormowców, gdyż podawało 600 tys. osób, natomiast na koniec 1988 r. organizacja liczyła 332 tys. członków. W pozostałej części uzasadnienia autorzy przywoływali uprawnienia ormowców wynikające z ustawy z 1967 r. oraz statutu ORMO z 1987 r. Kończąc, napisali: „jest to organizacja obca społeczeństwu polskiemu, bo stanowi z jednej strony relikt stalinizmu wobec społeczeństwa, z drugiej zaś – jest to silny element totalitaryzmu państwowego, a po trzecie – koszty utrzymania tej armii rezerwowej milicji obciążają materialnie społeczeństwo, jak też budżet MSW, a to jest nieuzasadnione i dalej niedopuszczalne”[153].

7 września minister spraw wewnętrznych gen. Czesław Kiszczak spotkał się z klubem parlamentarnym PZPR. Na posiedzeniu przedstawiał zarys zmian w resorcie spraw wewnętrznych. Na temat dalszych losów ORMO powiedział m.in., że będzie gorąco apelował, by nie likwidować tej formacji, gdyż jest bardzo pożyteczna i rozwiązuje wiele spraw za bardzo małe pieniądze (przewidziane wydatki na ORMO w 1989 r. wyniosły 675 mln zł, czyli ok. 1500 zł na ormowca)[154].

We wrześniu, październiku i listopadzie ukazało się wiele artykułów w „Trybunie Ludu” i milicyjnym tygodniku „W Służbie Narodu” broniących organizacji. Wśród argumentów za nielikwidowaniem ORMO wysuwano przede wszystkim pożyteczne aspekty działalności formacji – służba prewencyjna (patrolowo-obchodowa), zatrzymywanie przestępców na gorącym uczynku, zapobieganie chuligaństwu i patologiom społecznym. Przypomniano też zaangażowanie społeczne ormowców, m.in. remonty i wyposażenie własnych lokali[155].

---

151 Autor odnalazł tylko dokument w wersji roboczej pisany ręcznie. Stąd przypuszczenie, że opracowanych kierunków nie wdrożono (AIPN, MSW, 1591/54, Proponowane kierunki współdziałania z ORMO w 1989 r., k. 15–20).

152 http://orka2.sejm.gov.pl/IZX.nsf [2 III 2012]; B. Kopczyński, *Moja misja poselska – kulisy*, Warszawa 1989, s. 32 i n.

153 E.M., *Czas na profesjonalistów*, „Gazeta Wyborcza”, 5 IX 1989. Powołując się na to samo źródło, Jan Pytel zacytował nieprawidłowo „armii czerwonej milicji” – zamiast „armii rezerwowej milicji” (*idem*, *Ochotnicza Rezerwa*..., s. 317).

154 K.L., *O sobie i swoim resorcie*, „Gazeta Wyborcza”, 9 IX 1989.

155 J. Bielecki, *Strażnicy obywatelskiej praworządności*, „Trybuna Ludu”, 19 IX 1989; C. Grudziński, *Potrzebne społeczne wsparcie milicji*, „Trybuna Ludu”, 12 X 1989; W. Korab, *Chybiona inicjatywa*, „W Służbie Narodu” 1989, nr 40–41; *idem*, *Komu przeszkadza ORMO?*, „W Służbie Narodu” 1989, nr 42 ; R. Łabanow, *Komu ORMO przeszkadza*, „W Służbie Narodu” 1989, nr 44.

W październiku 1989 r. grupa posłów z klubu parlamentarnego PZPR przedstawiła projekt ustawy o Porządkowej Służbie Obywatelskiej. Służba ta miała zastąpić ORMO. Projekt aktu prawnego wprowadzał niewielkie zmiany w ustawie o ORMO. W większości zapisów skrót ORMO zastąpiono jedynie PSO. Nowa służba miała być organizacją społeczną zrzeszającą obywateli, którzy czynnie i w sposób zorganizowany uczestniczą w ochronie porządku publicznego. Wśród zadań służby wymieniano przede wszystkim rozwijanie poszanowania zasad współżycia społecznego oraz kształtowanie właściwego stosunku do mienia społecznego i mienia obywateli. Nadzór nad PSO miał sprawować minister spraw wewnętrznych. W projekcie zlikwidowano niektóre przywileje ormowców[156].

19 października 1989 r. projekt o likwidacji ORMO został poddany pod dyskusję podczas posiedzenia połączonych komisji sejmowych – administracji i spraw wewnętrznych oraz ustawodawczej. W posiedzeniu wzięli udział m.in. wiceminister spraw wewnętrznych gen. Zbigniew Pudysz, zastępca komendanta głównego ds. prewencji Zbigniew Nowicki, komendant główny ORMO Henryk Nasiłowski, wiceprzewodniczący Krajowego Społecznego Komitetu ORMO Zbigniew Fortuna.

Referentem projektu był poseł Bogdan Kopczyński, który poddał krytyce prawne oraz faktyczne aspekty działalności ORMO. Mówca podkreślał, że zgodnie z ustawą ormowcy są oddanymi socjalizmowi i Polsce Ludowej obywatelami. Jednostki zakładowe służą przede wszystkim do rozpoznania nastrojów oraz wystąpień pracowniczych i ich pacyfikacji, a także zbierania informacji dla dyrekcji zakładów pracy oraz Służby Bezpieczeństwa[157]. Krytykował również inne jednostki specjalistyczne, w szczególności ruchu drogowego i ds. nieletnich, za to, że wchodzą w kompetencje MO i sądów rodzinnych. Odniósł się także do ustawowych przywilejów ormowców, specjalnych emerytur i rent oraz zwolnień z pracy[158].

---

156 K.L., *Nowe wygląda jak stare*, „Gazeta Wyborcza", 12 X 1989.

157 Zapisy statutu ORMO z 15 VII 1987 r. stanowiły, że jednostki zakładowe służą utrzymaniu porządku na terenie zakładów pracy, a także podczas imprez, uroczystości i wycieczek zakładowych. Ormowcy byli zobowiązani do współdziałania z kierownictwem zakładu pracy, organami samorządu, radą pracowniczą, organizacją partyjną oraz ze Strażą Przemysłowa. Przedstawione w niniejszym artykule instrukcje z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych mówiły wprost o infiltrowaniu pracowników i pacyfikowaniu wystąpień pracowniczych, a także informowania dyrekcji o nastrojach robotników. Tylko instrukcja z 1951 r. mówiła o przekazywaniu informacji UB. W pozostałych latach w aktach wewnętrznych mowa jest o informowaniu milicji. Nie można mieć złudzeń, że dane te nie były przekazywane SB. Tak stanowiło wiele aktów prawnych o współpracy MO z SB, np. z 1955 r. Zob. GAP, 72x/4, Zarządzenie nr 065/55 przewodniczącego Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego i ministra spraw wewnętrznych z 19 VII 1955 r. o zasadach współpracy organów bezpieczeństwa publicznego i Milicji Obywatelskiej, b.p.

158 W tym czasie zgodnie z ustawą o ORMO członkowi tej organizacji przysługiwało na czas pełnienia obowiązków 12 dni płatnego urlopu. W czasie PZ zwolnienie z pracy nie miało żadnych ograniczeń czasowych. Zob. art. 12 ustawy z 19 III 1967 r. o Ochotniczej Rezerwie Obywatelskiej (DzU PRL 1967, nr 23, poz. 108). Na podstawie art. 76 ustawy z 31 I 1959 r. o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej oraz ich rodzin (DzU PRL 1959, nr 12, poz. 70) ormowcom oraz ich rodzinom przysługiwała renta inwalidzka w razie wypadku z związku ze służbą na zasadach przyznawanych funkcjonariuszom MO. Ormowcy nie mieli jednak prawa do emerytur milicyjnych.

W obronie ORMO stanął m.in. gen. Zbigniew Pudysz, mówiąc: „Nie bronię ustawy o ORMO z 1967 r., bo w niektórych momentach może straciła swoją aktualność w nowej sytuacji państwa, ale jest to organizacja akceptowana przez szerokie kręgi obywateli, społecznie użyteczna, czego dowodem jest choćby pomoc ormowców w czasie ostatniej wizyty papieża. Jeśli ORMO będzie zlikwidowane, co skrzywdzi wielu uczciwych funkcjonariuszy, trzeba będzie stworzyć kilkanaście tysięcy etatów w milicji, a na to nas nie stać”[159].

Za likwidacją ORMO opowiedzieli się posłowie połączonych komisji OKP, Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, Stronnictwa Demokratycznego, Polskiego Związku Katolicko-Społecznego oraz część posłów z PZPR – w sumie 30 głosów za, 3 przeciw, 2 wstrzymujące się[160]. Los ORMO został przesądzony.

W czasie debaty sejmowej na temat likwidacji organizacji 23 listopada 1989 r. powtórzone zostały argumenty z posiedzenia połączonych komisji sejmowych. Za uchyleniem ustawy o ORMO głosowało 283 posłów, przeciw było 8, a 35 wstrzymało się od głosu[161].

Ustawa z 23 listopada 1989 r. o rozwiązaniu Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej[162] zawierała zaledwie cztery artykuły. Istotnym postanowieniem było, że prawa i obowiązki majątkowe organizacji przejmuję Skarb Państwa[163].

Wydawałoby się, że w tym momencie historia ORMO powinna się zakończyć. Jednak część ormowców nie złożyła broni i próbowała obejść przepisy ustawy, powołując Stowarzyszenie Wspierania Porządku Publicznego. Stowarzyszenie zostało zarejestrowane przez Sąd Wojewódzki w Warszawie 26 października 1989 r., a więc jeszcze przed uchwaleniem ustawy likwidującej ORMO. W lutym 1990 r. stowarzyszenie posiadało placówki w 37 województwach i skupiało około 5500 byłych ormowców.

Powstanie stowarzyszenia i zapisy statutowe, m.in. ochrona ładu i porządku publicznego oraz mienia obywateli, nie budziły zastrzeżeń w nowym porządku prawnym. Obejście ustawy o likwidacji ORMO polegało na tym, że *de facto* stowarzyszenie stało się sukcesorem rozwiązanej organizacji. Przejęło lokale oraz mienie po ORMO, a także zawarło porozumienie z MSW dotyczące przyznania koncesji na handel materiałami wybuchowymi i bronią palną. Członkowie stowarzyszenia w „normalnym” trybie uzyskiwali też pozwolenie na posiadanie broni palnej od szefów WUSW. W lutym 1990 r. w Warszawie 10 proc. członków posiadało już broń palną[164].

---

159 A. Jędrzejczyk, *Kto będzie czuwać*, „Gazeta Wyborcza”, 20 X 1989. Zob. też: B. Kopczyński, *Moja misja*..., s. 39.

160 B. Kopczyński, *Moja misja*..., s. 54.

161 „Głos Pomorza”, 24 XI 1989.

162 DzU PRL 1989, nr 64, poz. 388.

163 Szczegółowe rozwiązania tej kwestii zostały określone w rozporządzeniu Rady Ministrów z 10 III 1990 r. (DzU RP 1990, nr 16, poz. 97).

164 J. Jachowicz, *Drżyj spokojnie. ORMO czuwa*, „Gazeta Wyborcza”, 22 II 1990.

Doniesienia prasowe na temat stowarzyszenia spowodowały, że minister sprawiedliwości Aleksander Bentkowski wniósł do Sądu Najwyższego rewizję nadzwyczajną o uchylenie decyzji Sądu Wojewódzkiego o rejestracji SWPP. Sąd podzielił zdanie ministra i zdelegalizował stowarzyszenie w grudniu 1990 r.[165] – i to był rzeczywisty koniec dziejów Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej.

[165] J. Pytel, *Ochotnicza Rezerwa*…, s. 331.